

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ**

**ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ**

**ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ο ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΕΓΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ

ΤΗΣ

ΜΠΕΚΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ

**Υποβλήθηκε ως απαιτούμενο για την απόκτηση του Μεταπτυχιακού Διπλώματος
Ειδίκευσης Δίκαιο και Οικονομικά**

**ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2022**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ο ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΕΓΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ

Μπέκου Αικατερίνη
Α.Μ.: mle21041

ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Θεόδωρος Παναγιωτίδης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Καθώς ο κόσμος γίνεται όλο και περισσότερο οικονομικά πολύπλοκος, το μέσο άτομο και η οικογένειά του έρχονται πιο συχνά αντιμέτωποι με τη λήψη εξαιρετικά εξελιγμένων και πολύ συχνά, μη αναστρέψιμων οικονομικών αποφάσεων.¹ Η οικονομική κρίση του 2008, που χαρακτηρίστηκε εν μέρει από αυξημένες οικονομικές απώλειες, είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του ενδιαφέροντος γύρω από την καλύτερη κατανόηση του τρόπου ανάδειξης της σπουδαιότητας της εξοικονόμησης και της δανειστικής συμπεριφοράς. Η ικανότητα των ατόμων να λαμβάνουν τεκμηριωμένες οικονομικές αποφάσεις είναι ζωτικής σημασίας, προκειμένου να αναπτύξουν προσωπική οικονομική ευημερία και να συμβάλουν με τον τρόπο αυτό στην πιο αποτελεσματική κατανομή των χρηματοοικονομικών πόρων και τη μεγαλύτερη χρηματοοικονομική σταθερότητα, τόσο σε μικρο- όσο και σε μακρο-επίπεδο.² Ωστόσο, χωρίς την κατανόηση των βασικών οικονομικών εννοιών, οι άνθρωποι δεν είναι καλά εξοπλισμένοι για να λαμβάνουν αποφάσεις που σχετίζονται με τη χρηματοοικονομική διαχείριση.

Τα άτομα που είναι οικονομικά εγγράμματα, είναι σε θέση να κάνουν οικονομικές επιλογές που σχετίζονται με την αποταμίευση, τον δανεισμό και την επένδυση. Οι χρηματοοικονομικές γνώσεις παίζουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο σε περιόδους, όπου όλο και πιο περίπλοκα χρηματοοικονομικά προϊόντα είναι εύκολα προσβάσιμα σε ένα ευρύ φάσμα του πληθυσμού. Για παράδειγμα, σε πολλές χώρες οι κυβερνήσεις προωθούν με διάφορα μέσα την πρόσβαση σε χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, με αποτέλεσμα ο αριθμός των ατόμων που κατέχει τραπεζικούς λογαριασμούς και έχει πρόσβαση σε πιστωτικά προϊόντα να αυξάνεται ραγδαία.³ Το 2003, η καθηγήτρια του Wright State University, Danna Moore, υποστήριξε ότι: «Οι πολίτες θεωρούνται χρηματοοικονομικά εγγράμματοι, εφόσον είναι ικανοί και μπορούν να αποδείξουν ότι χρησιμοποιούν αποτελεσματικά τις γνώσεις που έχουν. Ο χρηματοοικονομικός αλφαριθμητισμός δεν μπορεί να μετρηθεί άμεσα, οπότε χρησιμοποιούνται εναλλακτικές προσεγγίσεις. Ο αλφαριθμητισμός επιτυγχάνεται τόσο με

¹ Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2011). *The outlook for financial literacy* (No. w17077). National Bureau of Economic Research.

² Klapper, L. F., Lusardi, A. & Panos, G. A. (2012). *Financial literacy and the financial crisis* (No. w17930). National Bureau of Economic Research.

³ Klapper, L., Lusardi, A. & Van Oudheusden, P. (2015). *Financial literacy around the world*. World Bank. Washington DC: World Bank.

την πρακτική εμπειρία όσο και με την ενεργή θεωρητική γνώση. Καθώς οι άνθρωποι επιμορφώνονται χρηματοοικονομικά, αναμένεται να γίνονται και πιο αποτελεσματικοί στη χρήση των οικονομικών τους πόρων». ⁴ Επιπλέον, οι αλλαγές στον συνταξιοδοτικό τομέα μεταφέρουν την ευθύνη λήψης αποφάσεων σε συμμετέχοντες, που προηγουμένως βασίζονταν στους εργοδότες ή τις κυβερνήσεις τους για την οικονομική τους ασφάλεια μετά τη συνταξιοδότηση. ⁵ Για το λόγο αυτό, η νέα οικονομική εποχή επιβάλλει πολύ μεγαλύτερο βάρος στους εργαζόμενους και τα νοικοκυριά τους, ώστε να γίνουν οικονομικά εγγραμματοσμένοι - να μάθουν πώς να επεξεργάζονται οικονομικές πληροφορίες και να λαμβάνουν τεκμηριωμένες αποφάσεις σχετικά με τα οικονομικά των νοικοκυριών. ⁶

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση της έννοιας του χρηματοοικονομικού εγγραμματισμού και η προσπάθεια μέτρησης αυτού, με την παράλληλη παρουσίαση οικονομικά αναλφάβητων περιπτώσεων και την έκθεση σχετικών διαγραμμάτων. Για την πραγμάτωσή της διενεργήθηκε βιβλιογραφική έρευνα σε σχετικά συγγράμματα, εργασίες και επιστημονικά άρθρα. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια εννοιολογικής φύσεως οριοθέτηση και ανάλυση του οικονομικού εγγραμματισμού/αλφαβητισμού, του χαμηλού επιπέδου χρηματοοικονομικών γνώσεων παγκοσμίως και της χρηματοπιστωτικής εκπαίδευσης ως λύση. Στο δεύτερο κεφάλαιο, ο ορισμός του χρηματοοικονομικού εγγραμματισμού γίνεται αντιληπτός κατόπιν παράθεσης συγκεκριμένων εννοιολογικών κατηγοριών, ενώ στη συνέχεια αναλύονται τα οφέλη του. Στο τρίτο κεφάλαιο, γίνεται λόγος για τη μέτρηση του χρηματοοικονομικού αλφαβητισμού, ενώ στο τέταρτο αναλύεται οι περιπτώσεις των νέων και των γυναικών. Τέλος, στο πέμπτο κεφάλαιο, γίνεται αναφορά στις προκλήσεις για τη χρηματοοικονομική εκπαίδευση, την αξιολόγηση κοινοτικών προγραμμάτων και το κοινοτικό πλαίσιο, ενώ στόχος είναι η εξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων.

⁴ Moore, D. (2003). Survey of financial literacy in Washington State: Knowledge, behavior. *Attitudes, and Experiences*, 10(2.1), 4729-4722.

⁵ Klapper, L., Lusardi, A. & Van Oudheusden, P. (2015). Financial literacy around the world. *World Bank. Washington DC: World Bank*.

⁶ Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2011). Financial literacy around the world: an overview. *Journal of pension economics & finance*, 10(4), 497-508.

ABSTRACT

As the world becomes financially more complex, average individuals and their families are increasingly faced with making highly sophisticated and all-too-often irreversible financial decisions. Nowhere is this more evident than with regard to retirement decision-making. The 2008 financial crisis, characterized in part by mounting losses for individuals, has generated interest in better understanding how to promote savvier saving and borrowing behavior. The ability of individuals to make informed financial decisions is critical to developing sound personal finance, which can contribute to more efficient allocation of financial resources and to greater financial stability at both the micro and macro level. Without an understanding of basic financial concepts, people are not well equipped to make decisions related to financial management.

People who are financially literate have the ability to make informed financial choices regarding saving, investing, borrowing, and more. Financial knowledge is especially important in times where increasingly complex financial products are easily available to a wide range of the population. For example, in many countries, governments boost access to financial services, so the number of people who have bank accounts and access to credit products is rising rapidly. In 2003, Danna Moore, professor of Wright State University argued that: "Citizens are considered financially literate as long as they are competent and can prove that they are using the knowledge they have effectively. Financial literacy cannot be measured directly, so alternative approaches are used. Literacy is achieved both through practical experience and by active theoretical knowledge. As people are financially educated, they are expected to become more efficient in using their financial resources." Moreover, changes in the pension landscape transfer decision-making responsibility to participants who previously relied on their employers or governments for their financial security after retirement.

The purpose of this thesis is to present the concept of financial literacy and to try to measure it, while presenting economically illiterate cases and exposing relevant diagrams. For its realization, bibliographic research was carried out in relevant books, papers and scientific articles. In the first chapter, a conceptual delineation and analysis of economic literacy/literacy, the low level of financial literacy worldwide and financial

education as a solution is made. In the second chapter, the definition of financial literacy is perceived after quoting specific conceptual categories, and then its benefits are analyzed. In the third chapter, there is talk of measuring financial literacy, while in the fourth chapter the case of young people and women is analyzed. Finally, in the fifth chapter, reference is made to the challenges for financial education, the evaluation of Community programs and the Community framework, and the aim is to draw a number of conclusions.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

- 1.1. Η έννοια του οικονομικού εγγραμματισμού
- 1.2. Το επίπεδο χρηματοοικονομικών γνώσεων ανά τον κόσμο
- 1.3. Η χρηματοπιστωτική εκπαίδευση ως λύση

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

- 2.1. Ορισμός του χρηματοοικονομικού εγγραμματισμού
 - 2.1.1. Κατηγορίες εννοιολογικών ορισμών
- 2.2. Η σημασία του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού
- 2.3. Τα οφέλη του οικονομικού εγγραμματισμού σε ατομικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

- 3.1. Μέτρηση του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού
- 3.2. Εμπόδια και πρώτες προσπάθειες για μέτρηση του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού
- 3.3. Συνολική ή συγκεκριμένη χρηματοοικονομική γνώση

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

- 4.1. Η περίπτωση των νέων
 - 4.1.1. Χρηματοοικονομικές γνώσεις νέων
 - 4.1.2. Οικονομική συμπεριφορά νέων
- 4.2. Η περίπτωση των γυναικών στην Ευρώπη και τον κόσμο
- 4.3. Κοινωνικοοικονομικοί, δημογραφικοί παράγοντες και χρηματοοικονομική παιδεία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

- 5.1. Προκλήσεις για τη χρηματοοικονομική εκπαίδευση με βάση την κοινότητα
- 5.2. Αξιολόγηση Κοινοτικών Προγραμμάτων
- 5.3. Συμπεράσματα

Κατάλογος Χαρτών και Γραφημάτων

Χάρτης 1: Παγκόσμιες διαφορές μεταξύ των ενηλίκων που είναι οικονομικά εγγραμματισμένοι.

Χάρτης 2: Η Βόρεια Ευρώπη πρώτη στον χρηματοοικονομικό γραμματισμό. (% ενηλίκων που είναι οικονομικά εγγραμματισμένοι).

Γράφημα 1: Μεγάλη ποικιλία του χρηματοοικονομικού γραμματισμού σε όλο τον κόσμο. (% ενηλίκων που είναι οικονομικά εγγραμματισμένοι).

Γράφημα 2: Χαμηλότερος οικονομικός γραμματισμός από ενήλικες ηλικίας 65+ (% ενηλίκων που είναι οικονομικά εγγραμματισμένοι).

Εικόνα 2: Εννοιολογικός προσδιορισμός χρηματοοικονομικής γνώσης.

Σχήμα 1: Το εύρος των διαφορετικών γνώσεων, δεξιοτήτων και πληροφοριών που χρειάζονται όλοι για να ζήσουν σε μια σύγχρονη οικονομία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1.1. Η έννοια του οικονομικού εγγραμματισμού

Τα τελευταία χρόνια, η σημασία της χρηματοπιστωτικής εκπαίδευσης έχει μεγεθυνθεί, εξαιτίας του γεγονότος ότι συντελεί στην οικονομική προστασία των καταναλωτών. Στόχοι αυτής της μορφής εκπαίδευσης αποτελούν τόσο η επίτευξη της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, όσο και η οικονομική ευημερία των ατόμων. Πιο συγκεκριμένα, οι χρηματοοικονομικές γνώσεις αποτελούν τη βασική δεξιότητα ζωής, ώστε να ανταπεξέλθει κανείς στις χρηματοπιστωτικές αγορές που διαρκώς εξελίσσονται, σε συνδυασμό με τις οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις. Παράλληλα, σε όλο και περισσότερες χώρες, διαρκώς μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού έχει πρόσβαση σε προϊόντα συναλλαγών, ενώ οι νέες καταθέσεις σε εμπορικές τράπεζες αυξήθηκαν σε παγκόσμιο επίπεδο, με περίπου 30-50 νέους λογαριασμούς ανά 1000 ενήλικες κάθε χρόνο. Επιπλέον, φορείς, όπως οι τράπεζες και οι χρηματιστηριακές εταιρείες, προσφέρουν διαφορετικά μέσα πίστωσης και αποταμιεύσεων στους καταναλωτές.⁷

Συγχρόνως, τα νέα προϊόντα που παρέχονται στους καταναλωτές και γενικά οι χρηματοπιστωτικές αγορές, παρουσιάζουν μεγαλύτερο βαθμό πολυπλοκότητας συγκριτικά με προηγούμενα έτη και σε αυτό συμβάλλει και η εξέλιξη της τεχνολογίας. Έτσι, παραδείγματος χάρη, υπάρχει ποικιλία μορφών λογαριασμών ταμιευτηρίου και με διαφορετικά χαρακτηριστικά σε κάθε χρηματοπιστωτική αγορά. Αποτέλεσμα, λοιπόν, της πολυπλοκότητας και της προσφοράς των νέων προϊόντων είναι ο αρνητικός αντίκτυπος αυτών στον μέσο καταναλωτή, καθώς είναι απαραίτητη η κατανόηση και γνώση των οικονομικών εννοιών. Συνεπώς, η πιο εύκολη πρόσβαση σε μια σειρά από χρηματοπιστωτικές επιλογές και το γεγονός ότι τα πιστωτικά ιδρύματα δεν αναλύουν την πιστοληπτική ικανότητα, έχουν οδηγήσει σε ανησυχητικά επίπεδα υπερχρέωσης μεταξύ τμημάτων του πληθυσμού, τόσο σε αναπτυσσόμενες όσο και σε αναπτυγμένες οικονομίες.

Παράλληλα, υπάρχει σημαντική εξάρτηση ανάμεσα στην οικονομική ευημερία και προστασία των ατόμων από διαφορετικές οικονομικές, χρηματοοικονομικές και κοινωνικές συνθήκες σε παγκόσμιο επίπεδο και τη σημασία που αποδίδουν οι ίδιοι σε

⁷ Hung, A., Parker, A. M. & Yoong, J. (2009). Defining and measuring financial literacy.

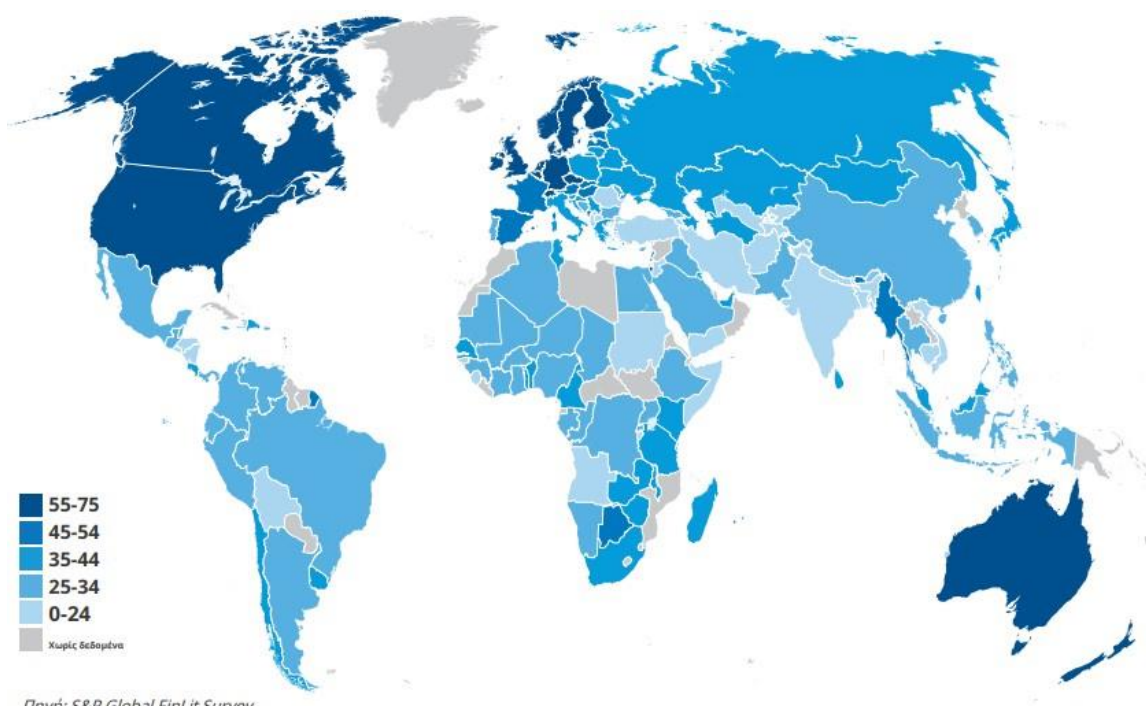
αυτές. Σε κάθε μορφής οικονομία, ο αριθμός των εργαζομένων, οι οποίοι αναλαμβάνουν περισσότερες οικονομικές ευθύνες, αυξάνεται, εξαιτίας των μεταβαλλόμενων ρυθμίσεων δημόσιας και επαγγελματικής, κοινωνικής πρόνοιας, ενώ συγχρόνως αυξάνεται το προσδόκιμο ζωής, ιδίως σε σχέση με τον προγραμματισμό για τη συνταξιοδότησή τους, καθώς και τη χρηματοδότηση των μακροπρόθεσμων αναγκών υγειονομικής περίθαλψης. Στην πλειονότητα των χωρών, για κάθε οικογένεια, ως σύνολο και ως ξεχωριστές μονάδες, είναι αναγκαίος ο προγραμματισμός του μέλλοντος τόσο βραχυπρόθεσμα, όσο μακροπρόθεσμα, αλλά και η πρόβλεψη απροσδόκητων γεγονότων της ζωής, συμπεριλαμβανομένης και της απώλειας εισοδήματος, καθότι αυτά επιτάσσει η συνεχιζόμενη, δύσκολη οικονομική κατάσταση και η ασταθής αγορά εργασίας. Ως επακόλουθο των εξελίξεων αυτών είναι η λήψη αποφάσεων μικροοικονομικού και μακροοικονομικού επιπέδου.⁸

1.2. Το επίπεδο χρηματοοικονομικών γνώσεων ανά τον κόσμο

Σε μια παγκοσμιοποιημένη αγορά, οι άνθρωποι είναι απαραίτητο να μπορούν να λαμβάνουν καλά ενημερωμένες οικονομικές αποφάσεις. Νέα έρευνα σε διεθνές επίπεδο καταδεικνύει την ευρεία διάδοση του φαινομένου του οικονομικού αναλφαριθμητισμού, τόσο στις καλά ανεπτυγμένες, όσο και στις ταχέως μεταβαλλόμενες αγορές. Οι γυναίκες έχουν λιγότερες οικονομικές γνώσεις συγκριτικά με τους άνδρες, όπως το ίδιο συμβαίνει και με τους νέους και τους ηλικιωμένους συγκριτικά με τους μεσήλικες, ενώ οι πιο μορφωμένοι άνθρωποι έχουν μεγαλύτερο ποσοστό οικονομικών γνώσεων σε σχέση με τους λιγότερο μορφωμένους ή αμόρφωτους. Η κατανόηση σημαντικών αλλά ταυτόχρονα πολύπλοκων χρηματοπιστωτικών εννοιών, όπως παραδείγματος χάρι οι τόκοι ανατοκισμού, δεν είναι δυνατή για σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού κάθε χώρας. Σημαντικό δε, είναι το γεγονός ότι οι οικονομικά εγγράμματοι άνθρωποι είναι πιο πιθανό να προγραμματίσουν συνταξιοδότηση. Οι εκτιμήσεις δείχνουν ότι υπάρχει αξιοσημείωτη υποτίμηση των

⁸ Hastings, J. S., Madrian, B. C. & Skimmyhorn, W. L. (2012). Financial literacy, financial education and economic growth. *NBER Working Paper Series*, WP, 18412.

επιπτώσεων του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού στον προγραμματισμό συνταξιοδότησης. Συνολικά, σε όλο τον κόσμο, η οικονομική παιδεία είναι ζωτικής σημασίας για τη συνταξιοδότηση.⁹ Όπως φαίνεται στον χάρτη που ακολουθεί, οι χώρες με τα υψηλότερα ποσοστά χρηματοοικονομικής παιδείας είναι η Αυστραλία, ο Καναδάς, η Δανία, η Φινλανδία, η Γερμανία, το Ισραήλ, η Ολλανδία, η Νορβηγία, η Σουηδία και το Ηνωμένο Βασίλειο, όπου περίπου το 65% ή περισσότερο των ενηλίκων είναι οικονομικά μορφωμένοι. Στο άλλο άκρο του φάσματος, η Νότια Ασία φιλοξενεί χώρες με μερικές από τα χαμηλότερα ποσοστά χρηματοοικονομικής παιδείας, όπου μόνο το ένα τέταρτο των ενηλίκων —ή λιγότεροι— είναι οικονομικά μορφωμένοι.¹⁰

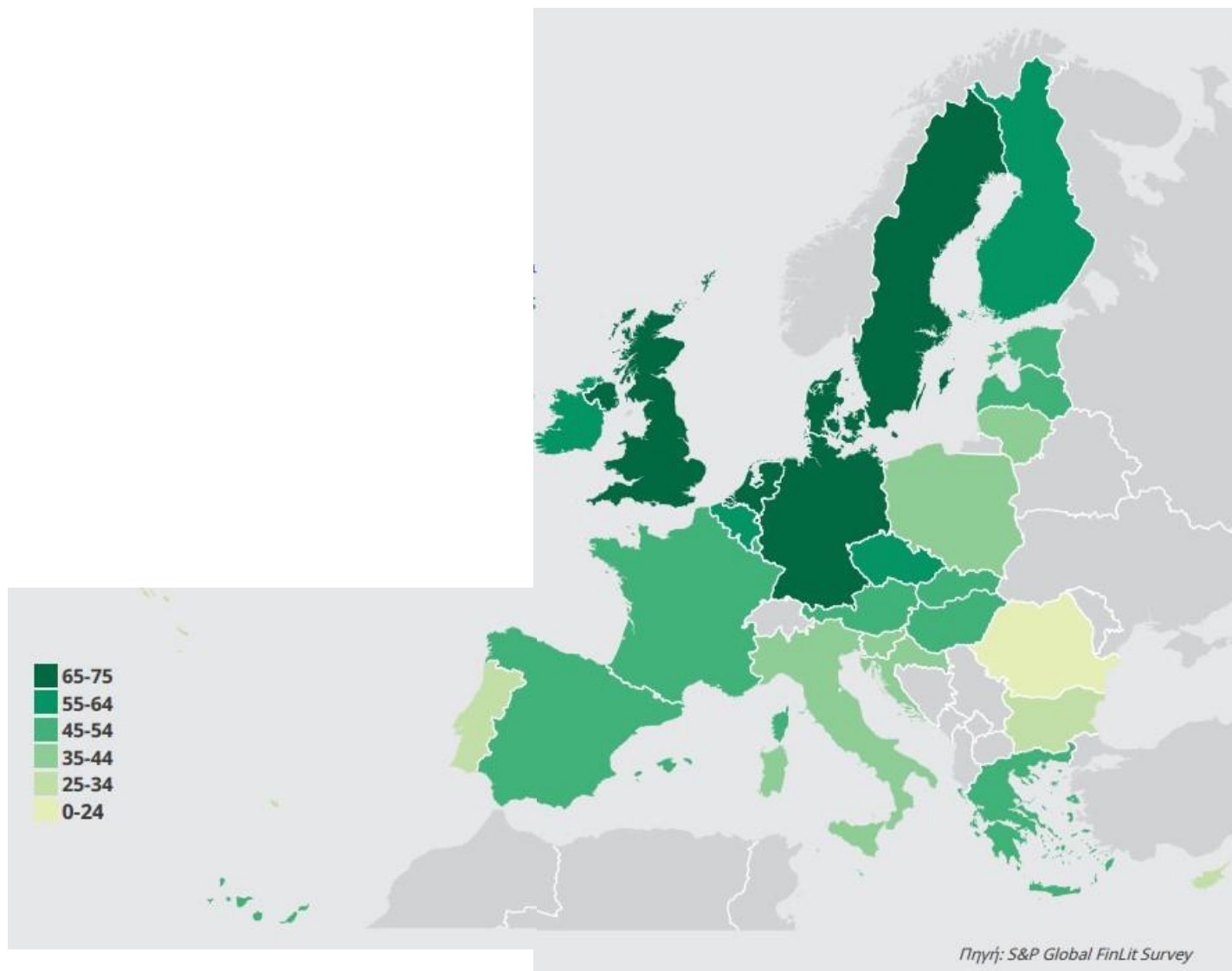

Πηγή: S&P Global FinLit Survey

Χάρτης 1: Παγκόσμιες διαφορές μεταξύ των ενηλίκων που είναι οικονομικά εγγραμματισμένοι.

⁹ Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2011). Financial literacy around the world: an overview. *Journal of pension economics & finance*, 10(4), 497-508.

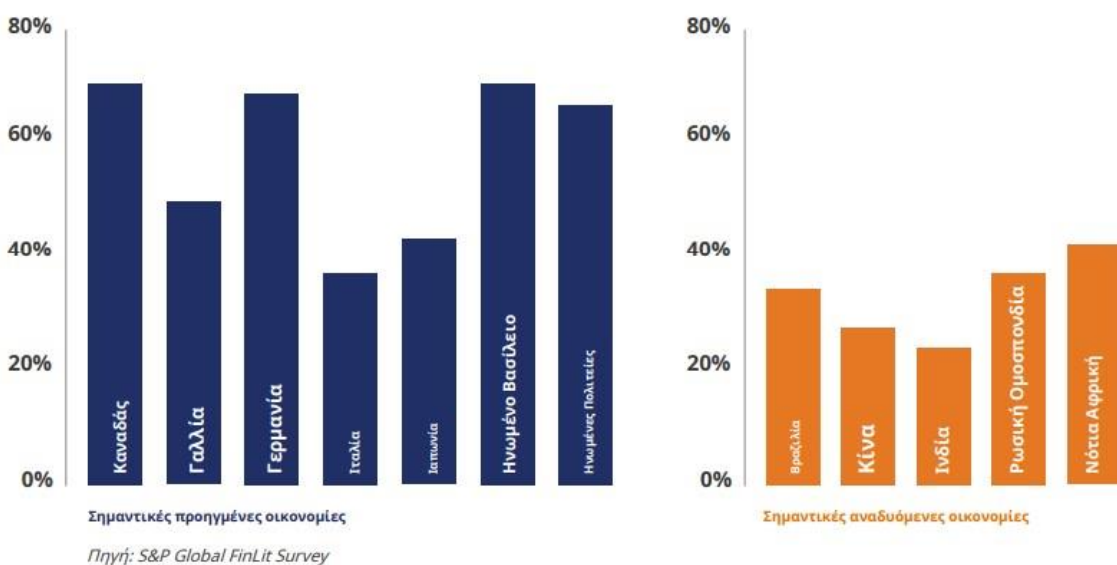
¹⁰ Klapper, L., Lusardi, A. & Van Oudheusden, P. (2015). Financial literacy around the world. *World Bank*. Washington DC: World Bank.

Χάρτης 2: Η Βόρεια Ευρώπη πρώτη στον χρηματοοικονομικό γραμματισμό. (% ενηλίκων που είναι οικονομικά εγγραμματισμένοι).

Τα ποσοστά χρηματοοικονομικής παιδείας ποικίλλουν ευρέως στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Χάρτης 2). Κατά μέσο όρο, το 52% των ενηλίκων είναι οικονομικά εγγράμματοι και το ποσοστό των ατόμων που κατανοούν τις οικονομικές έννοιες είναι το υψηλότερο στη Βόρεια Ευρώπη. Η Δανία, η Ολλανδία, η Γερμανία και η Σουηδία έχουν τα υψηλότερα ποσοστά αλφαριθμητισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ): τουλάχιστον το 65% των ενηλίκων τους είναι οικονομικά εγγραμματισμένοι. Τα ποσοστά είναι πολύ χαμηλότερα στη νότια Ευρώπη. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα και την Ισπανία, τα ποσοστά αλφαριθμητισμού είναι 45% και 49%, αντίστοιχα. Η Ιταλία και η Πορτογαλία έχουν μερικά από τα χαμηλότερα

ποσοστά αλφαριθμητισμού στον Νότο. Τα ποσοστά χρηματοοικονομικής παιδείας είναι επίσης χαμηλά στις χώρες που εντάχθηκαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση από το 2004 και μετά. Στη Βουλγαρία και την Κύπρο, το 35% ενηλίκων είναι οικονομικά εγγράμματοι, ενώ η Ρουμανία, με 22% έχει το χαμηλότερο ποσοστό στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι τα ποσοστά χρηματοοικονομικής παιδείας διαφέρουν πάρα πολύ μεταξύ των μεγάλων προηγμένων και των αναδύμενων οικονομιών στον κόσμο. Κατά μέσο όρο, το 55% των ενηλίκων στις μεγάλες προηγμένες οικονομίες –Καναδάς, Ιταλία, Ιαπωνία, Γερμανία, Γαλλία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ηνωμένες Πολιτείες– είναι οικονομικά εγγράμματοι (Γράφημα 1). Αλλά ακόμη και σε αυτές τις χώρες, τα ποσοστά οικονομικής παιδείας κυμαίνονται ευρέως, από 37% στην Ιταλία έως 68% στον Καναδά. Αντίθετα, στις μεγάλες αναδύμενες οικονομίες - τα λεγόμενα BRICS (Ρωσική Ομοσπονδία, Βραζιλία, Κίνα, Ινδία, Νότια Αφρική) - κατά μέσο όρο, το 28% των ενηλίκων είναι οικονομικά μορφωμένοι. Ανισότητες υπάρχουν και μεταξύ αυτών των χωρών, με ποσοστά να κυμαίνονται από 24% στην Ινδία έως 42% στη Νότια Αφρική.¹¹

Γράφημα 1: Μεγάλη ποικιλία του χρηματοοικονομικού γραμματισμού σε όλο τον κόσμο. (% ενηλίκων που είναι οικονομικά εγγράμματισμένοι).

¹¹ Klapper, L., Lusardi, A. & Van Oudheusden, P. (2015). Financial literacy around the world. *World Bank. Washington DC: World Bank.*

Γενικά, σε όλο τον κόσμο, τα άτομα τείνουν να εμφανίζουν περιορισμένες οικονομικές ικανότητες, ενώ συγχρόνως ένα τμήμα του πληθυσμού κατέχει κάποιες βασικές οικονομικές γνώσεις σχετικά με τη διαχείριση των χρημάτων βραχυπρόθεσμα, αλλά παρουσιάζει προβλήματα στην εφαρμογή αυτών των γνώσεων σε άλλους τομείς. Παραδείγματα αποτελούν η έλλειψη αποταμίευσης, η υπερβολική εξάρτηση από την πίστωση, καθώς και οι δυσκολίες στην επιλογή των κατάλληλων χρηματοοικονομικών προϊόντων και στη λήψη οικονομικών αποφάσεων. Τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών παρουσιάζουν ακόμα μεγάλες διαφορές σε επίπεδο χρηματοοικονομικών γνώσεων διαφόρων ομάδων προσώπων, με χαρακτηριστικό κριτήριο διάκρισης το φύλο. Διεθνείς και εθνικές έρευνες αποκαλύπτουν ότι, συγκεκριμένες ομάδες, βρίσκουν ιδιαίτερα δύσκολο να ασχοληθούν με οικονομικά θέματα και έτσι εμφανίζουν χαμηλότερα επίπεδα χρηματοοικονομικών γνώσεων. Αυτές οι ομάδες μπορεί να παρουσιάζουν διαφορές ανάλογα με τις εθνικές συνθήκες, αλλά σε γενικές γραμμές περιλαμβάνουν κυρίως τους νέους και τις γυναίκες.¹²

Πιο συγκεκριμένα, ο οικονομικός αναλφαβητισμός είναι ευρέως διαδεδομένος, ακόμη και όταν πρόκειται για καλά ανεπτυγμένες χρηματοπιστωτικές αγορές, όπως στη Γερμανία, τις Κάτω Χώρες, τη Σουηδία, την Ιταλία, την Ιαπωνία και τη Νέα Ζηλανδία, ή όταν αλλάζουν γρήγορα, όπως στη Ρωσία. Παράλληλα, υπάρχουν αξιοσημείωτες διαφορές μεταξύ των χωρών. Για παράδειγμα, όπου οι άνθρωποι βαθμολογούνται καλά σε μαθηματικά και επιστημονικά τεστ, τείνουν επίσης να βαθμολογούνται καλά σε ερωτήσεις που μετρούν την αριθμητική: οι ερωτηθέντες στη Σουηδία και τις Κάτω Χώρες τα καταφέρνουν καλά στα μαθηματικά τεστ (π.χ. το Πρόγραμμα για τη Διεθνή Αξιολόγηση Φοιτητών (PISA)) και πετυχαίνουν υψηλή βαθμολογία στην αριθμητική. Ακόμη, οι άνθρωποι γνωρίζουν περισσότερο για τον πληθωρισμό, στην περίπτωση που η χώρα στην οποία ζουν, τον βίωσε πρόσφατα. Παραδείγματος χάρη, οι Ιταλοί έχουν περισσότερες πιθανότητες να έχουν δώσει σωστές απαντήσεις στην ερώτηση σχετικά με τον πληθωρισμό. Αντίστροφα, σε μια χώρα όπως η Ιαπωνία, που γνώρισε τον αποπληθωρισμό, πολύ μικρότερο ποσοστό ανθρώπων απάντησε σωστά στην ερώτηση για τον πληθωρισμό. Παράλληλα, οι άνθρωποι έχουν περισσότερες γνώσεις γύρω από τη διαφοροποίηση των

¹² Lusardi, A. & Mitchell, O. (2013). Financial literacy around the world. *Insights: Financial Capability*.

κινδύνων, εάν στη χώρα στην οποία διαμένουν έχει γίνει ιδιωτικοποίηση των συντάξεων, όπως η Σουηδία. Από την άλλη, οι Ρώσοι και οι άνθρωποι της Ανατολικής Γερμανίας έχουν λιγότερες γνώσεις σχετικά με τη διαφοροποίηση του κινδύνου, καθώς εκτίθενται λιγότερο στο χρηματιστήριο. Είναι αξιοσημείωτο, ωστόσο, ότι ακόμη και σε χώρες με πολύ ανεπτυγμένες χρηματοπιστωτικές αγορές, πολλοί ερωτηθέντες δηλώνουν ότι δεν γνωρίζουν για τη διαφοροποίηση των κινδύνων, όπως για παράδειγμα, στις ΗΠΑ, οι μελέτες σε αυτόν τον τομέα δείχνουν ότι η οικονομική παιδεία διαφέρει ανά υποομάδα πληθυσμού.¹³

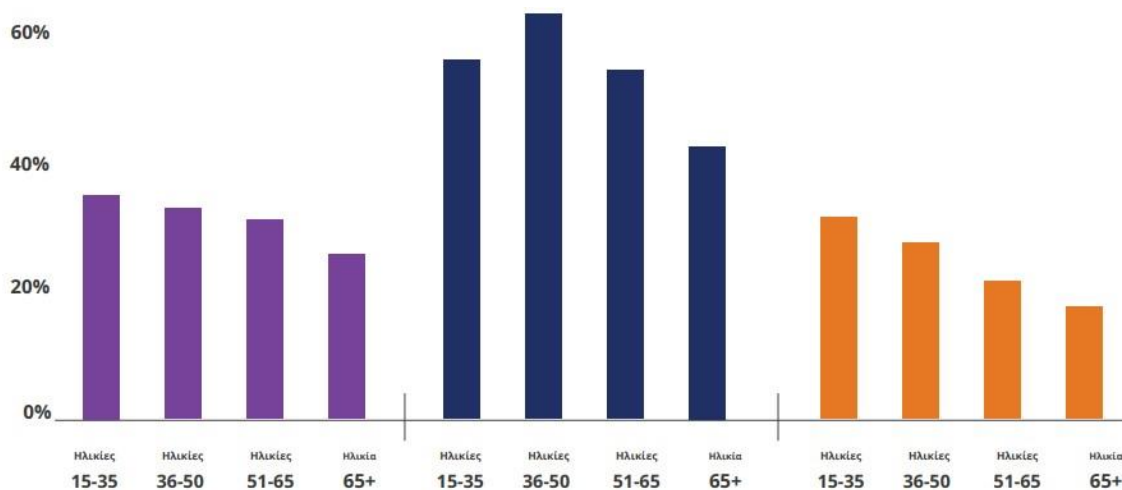
Τα πρότυπα ηλικίας είναι αξιοσημείωτα, δεδομένου ότι οι οικονομικές γνώσεις ακολουθούν ένα ανεστραμμένο μοτίβο σχήματος U, που είναι το χαμηλότερο για τις νεότερες και τις μεγαλύτερες ομάδες, αλλά κορυφώνονται στη μέση του κύκλου ζωής. Ένα άλλο εύρημα σχετίζεται με τις διεθνείς διαφορές φύλου: στις περισσότερες περιπτώσεις, οι γυναίκες έχουν λιγότερη οικονομική γνώση από τους άνδρες. Επιπλέον, οι γυναίκες όχι μόνο είναι λιγότερο πιθανό να απαντήσουν σωστά στις ερωτήσεις σχετικά με τον οικονομικό αλφαριθμητισμό, αλλά είναι πιο πιθανό να δηλώσουν ότι δεν γνωρίζουν τις απαντήσεις, σε σύγκριση με τους άνδρες. Αυτή είναι μια συστηματική διαφορά στον οικονομικό αλφαριθμητισμό μεταξύ ανδρών και γυναικών. Στη Ρωσία και την Ανατολική Γερμανία, οι γυναίκες και οι άνδρες είναι εξίσου οικονομικά αναλφάβητοι, με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν διαφορές, όσον αφορά στο φύλο, στις οικονομικές γνώσεις -. Αλλά όταν γίνεται σύγκριση Ανατολικών με Δυτικογερμανούς, όσοι ζουν στη Δύση είναι πιο οικονομικά ενημερωμένοι και η οικονομική γνώση στη Δύση είναι πολύ χειρότερη για τις γυναίκες παρά για τους άνδρες.¹⁴

Για τις μεγάλες προηγμένες οικονομίες, τα ποσοστά χρηματοοικονομικής παιδείας αυξάνονται με την ηλικία, αλλά στη συνέχεια μειώνονται με αυτή (δηλαδή, οι ηλικιωμένοι ή οι παλαιότερες γενιές είναι λιγότερο μορφωμένες οικονομικά από τους μεσήλικες). Κατά μέσο όρο, το 56% των νεαρών ενηλίκων ηλικίας 35 ετών και κάτω είναι οικονομικά εγγράμματοι, σε σύγκριση με το 63% των ατόμων ηλικίας 35 έως 50 ετών. Τα ποσοστά οικονομικής παιδείας είναι χαμηλότερα για ενήλικες άνω των 50 ετών και τα χαμηλότερα

¹³ Lusardi, A. & Mitchell, O. (2013). Financial literacy around the world. *Insights: Financial Capability*.

¹⁴ Lusardi, A. & Mitchell, O. (2013). Financial literacy around the world. *Insights: Financial Capability*.

ποσοστά μεταξύ των ηλικιωμένων άνω των 65 ετών είναι διαφορετικά για τις μεγάλες αναδυόμενες οικονομίες. Σε αυτές τις οικονομίες, οι ενήλικες ηλικίας 65 ετών και άνω έχουν τα χαμηλότερα ποσοστά οικονομικού αλφαριθμητισμού από οποιαδήποτε ηλικιακή ομάδα, αλλά οι νέοι έχουν υψηλότερη γνώση. Ο οικονομικός αλφαριθμητισμός σε αυτές τις οικονομίες είναι πολύ υψηλότερος για τους νέους ενήλικες από ό, τι για τους μεγαλύτερους ενήλικες από τους οποίους μόνο το 17% είναι οικονομικά εγγράμματοι (Γράφημα 2).¹⁵

Πηγή: S&P Global FinLit Survey

Γράφημα 2: Χαμηλότερος οικονομικός γραμματισμός από ενήλικες ηλικίας 65+ (% ενηλίκων που είναι οικονομικά εγγραμματισμένοι).

Σε όλες τις χώρες, τα επιτεύγματα στον τομέα της εκπαίδευσης σχετίζονται στενά με τις οικονομικές γνώσεις, αλλά ακόμη και στον υψηλότερο βαθμό εκπαίδευσης, ο οικονομικός αλφαριθμητισμός τείνει να είναι χαμηλός. Ο χρηματοοικονομικός γραμματισμός αυξάνεται επίσης κατακόρυφα με την εκπαίδευση - η οποία συνδέεται έντονα με τις μαθηματικές δεξιότητες, καθώς και με την ηλικία και το εισόδημα. Σε παγκόσμιο επίπεδο, ένα χάσμα περίπου 15 ποσοστιαίων μονάδων διαχωρίζει τους ενήλικες με πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση. Στις μεγάλες προηγμένες οικονομίες, το 52% των ενηλίκων με δευτεροβάθμια εκπαίδευση - μεταξύ εννέα και δέκα πέντε ετών

¹⁵ Klapper, L., Lusardi, A. & Van Oudheusden, P. (2015). Financial literacy around the world. *World Bank. Washington DC: World Bank.*

εκπαίδευσης - είναι οικονομικά εγγράμματοι. Μεταξύ των ενηλίκων που έχουν πρωτοβάθμια εκπαίδευση —έως οκτώ χρόνια εκπαίδευσης— το ποσοστό αυτό είναι 31%. Ένας παρόμοιος διαχωρισμός χωρίζει τους ενήλικες με δευτεροβάθμια εκπαίδευση και τους ενήλικες με τριτοβάθμια εκπαίδευση: Μεταξύ των ενηλίκων με τουλάχιστον δέκα πέντε χρόνια σχολικής εκπαίδευσης, το 73% είναι οικονομικά εγγράμματοι. Τα κενά στην εκπαίδευση είναι παρόμοια στις μεγάλες αναδυόμενες οικονομίες.¹⁶

Ο οικονομικός αλφαριθμητισμός είναι, επίσης, υψηλότερος μεταξύ εκείνων που εργάζονται, και σε ορισμένες χώρες μεταξύ των αυτοαπασχολούμενων, παρά μεταξύ εκείνων που δεν εργάζονται. Αυτή η διαφορά ενδέχεται εν μέρει να οφείλεται σε προγράμματα χρηματοοικονομικής εκπαίδευσης που προσφέρονται στον εργασιακό χώρο, ενώ θα μπορούσε να είναι η επίδραση της μάθησης από συναδέλφους ή από τις δεξιότητες που αποκτώνται στη δουλειά. Σε ορισμένες χώρες, όπως στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, υπάρχουν μεγάλες φυλετικές/εθνοτικές διαφορές στην οικονομική γνώση: οι λευκοί και οι Ασιάτες είναι σταθερά πιο πιθανό να έχουν οικονομική γνώση σε σύγκριση με τους Αφροαμερικανούς και τους Ισπανούς. Σε ορισμένες χώρες υπάρχουν μεγάλες γεωγραφικές διαφορές όσον αφορά στον οικονομικό αλφαριθμητισμό. Για παράδειγμα, στην Ιταλία, τα επίπεδα οικονομικού αλφαριθμητισμού είναι υψηλότερα στις βόρειες και κεντρικές περιοχές από ό,τι στις νότιες περιοχές, αν και όλες οι βόρειες περιοχές δεν εμφανίζουν υψηλά επίπεδα οικονομικής γνώσης. Στη Ρωσία, οι άνθρωποι των αστικών περιοχών τείνουν να είναι πιο οικονομικά εγγράμματοι από αυτούς σε αγροτικές περιοχές. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο ότι η έκθεση στον σύγχρονο χρηματοπιστωτικό τομέα είναι διαφορετική τις τελευταίες δεκαετίες.¹⁷

Επιπλέον, αξιοσημείωτες είναι οι διαφορές στην οικονομική γνώση μεταξύ ατόμων με διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις. Στις Κάτω Χώρες, οι οποίες απαρτίζονται από μουσουλμάνους και άλλες μικρότερες θρησκευτικές ομάδες, τα άτομα είναι λιγότερο πιθανό να γνωρίζουν οικονομικές έννοιες. Κυριαρχεί η τάση οι νεότεροι άνθρωποι να γνωρίζουν πολύ λίγα και να το αναγνωρίζουν. Αντίθετα, οι ηλικιωμένοι αξιολογούν

¹⁶ Klapper, L., Lusardi, A. & Van Oudheusden, P. (2015). Financial literacy around the world. *World Bank. Washington DC: World Bank.*

¹⁷ Lusardi, A., Mitchell, O. S. & Curto, V. (2014). Financial literacy and financial sophistication in the older population. *Journal of pension economics & finance*, 13(4), 347-366.

σταθερά τον εαυτό τους ως πολύ ενημερωμένο, παρά το γεγονός ότι δείχνουν χαμηλότερη από το μέσο όρο οικονομική παιδεία. Παράλληλα, οι διεθνείς μελέτες χρηματοοικονομικής παιδείας διερευνούν επίσης πώς σχετίζεται ο χρηματοοικονομικός γραμματισμός με τον προγραμματισμό συνταξιοδότησης. Εκείνοι που είναι πιο οικονομικά μορφωμένοι είναι πιο πιθανό να προγραμματίσουν τη συνταξιοδότησή τους, γεγονός που οφείλεται στο ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές στα συνταξιοδοτικά συστήματα, την ιδιωτικοποίηση των συντάξεων και τη γενναιοδωρία των συνταξιοδοτικών συστημάτων ανά χώρα. Στις περισσότερες χώρες, τόσο η κατανόηση του επιτοκίου, όσο και η κατανόηση της διαφοροποίησης κινδύνου είναι εξίσου σημαντικές έννοιες για τον προγραμματισμό συνταξιοδότησης, το οποίο πιθανότατα οφείλεται στο γεγονός ότι κάποιος είναι αναγκαίο να γνωρίζει βασική αριθμητική, προκειμένου να πραγματοποιήσει τους υπολογισμούς που σχετίζονται με το πόσα χρήματα να εξοικονομήσει για τη συνταξιοδότηση.

Άλλωστε, κυρίως άτομα, περισσότερο εξελιγμένα οικονομικά, κατανοούν τη διαφοροποίηση του κινδύνου. Ορισμένοι μπορεί να έχουν την άποψη ότι ο χρηματοοικονομικός γραμματισμός είναι ο ίδιος μια μεταβλητή επιλογής, έτσι ώστε η σχέση μεταξύ χρηματοοικονομικού γραμματισμού και προγραμματισμού συνταξιοδότησης να μην είναι αιτιώδης. Οι μελέτες όμως, αποδεικνύουν ότι μικρό ποσοστό ανθρώπων επενδύει σε οικονομικές γνώσεις.¹⁸ Έτσι, σε όλο τον κόσμο, τα υψηλότερα επίπεδα οικονομικής παιδείας οδηγούν τους ανθρώπους να σχεδιάζουν περισσότερα, επιτρέποντάς τους να είναι πιο οικονομικά ασφαλείς κατά τη συνταξιοδότησή τους. Παράλληλα, στις ΗΠΑ και στη Ρωσία, μια οικονομική καταστροφή επηρεάζει τα άτομα σε τέτοιο βαθμό, ώστε να είναι πιο πιθανό να προγραμματίσουν συνταξιοδότηση. Έτσι, εμπειρίες, όπως μεγάλος πλούτος ή απώλεια εισοδήματος, φαίνεται να ωθούν τους ανθρώπους σε περισσότερο προγραμματισμό, ενώ η περίπτωση των νέων έχει ιδιαίτερη σημασία για τον προγραμματισμό συνταξιοδότησης. Τέλος, στην Ιαπωνία,

¹⁸ Lusardi, A., Mitchell, O. S. & Curto, V. (2014). Financial literacy and financial sophistication in the older population. *Journal of pension economics & finance*, 13(4), 347-366.

όσοι είχαν παιδικές τράπεζες στο δημοτικό σχολείο ήταν πιο πιθανό να προγραμματίσουν συνταξιοδότηση.¹⁹

1.3. Η χρηματοπιστωτική εκπαίδευση ως λύση

Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών, οι κυβερνήσεις σχεδιάζουν προγράμματα χρηματοπιστωτικής εκπαίδευσης των πολιτών, είτε ως αυτόνομο τρόπο, είτε ως συμπλήρωμα της προστασίας των καταναλωτών χρηματοπιστωτικών προϊόντων/ υπηρεσιών. Η χρηματοπιστωτική εκπαίδευση έχει ως στόχο την ενδυνάμωση των ατόμων στη χρηματοπιστωτική αγορά, καθώς και την καλύτερη διαχείριση των πόρων που διαθέτουν, ώστε εμμέσως να βελτιωθούν και τα οικονομικά των νοικοκυριών τους. Αυτό ισχύει για χώρες με διαφορετικά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης, γι' αυτές με αναδυόμενη μεσαία τάξη, όπως επίσης και για τους φτωχούς οικονομικά αποκλεισμένους.²⁰ Ως χρηματοπιστωτική εκπαίδευση νοείται η διαδικασία με την οποία λαμβάνονται υπόψη και καλύπτονται οι διαφορετικές ανάγκες των ατόμων σε διαφορετικά κοινωνικό - οικονομικά πλαίσια. Η απόκτηση χρηματοοικονομικών γνώσεων, ούσα το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας, ορίζεται ως ο συνδυασμός της οικονομικής ευαισθητοποίησης, της γνώσης, της στάσης και των συμπεριφορών που απαιτείται να έχουν οι καταναλωτές, ώστε να προχωρήσουν σε χρηστές δημοσιονομικές αποφάσεις, που θα τους οδηγήσουν στην οικονομική ευημερία.

Πιο συγκεκριμένα, η εκμάθηση χρηματοοικονομικών όρων μπορεί να ξεκινήσει με την εκμάθηση πολύ βασικών εννοιών, όπως είναι τα προτερήματα της χρήσης των διαθέσιμων χρηματοπιστωτικών προϊόντων και έπειτα να προχωρήσει σε πιο περίπλοκα ζητήματα. Όλα τα στάδια, όμως, απόκτησης χρηματοοικονομικών γνώσεων περιλαμβάνουν κυρίως αλλαγή της οικονομικής συμπεριφοράς των ιδιωτών. Η αποτελεσματική χρηματοπιστωτική εκπαίδευση μπορεί να είναι επωφελής για τα άτομα,

¹⁹ Lusardi, A., Mitchell, O. S. & Curto, V. (2014). Financial literacy and financial sophistication in the older population. *Journal of pension economics & finance*, 13(4), 347-366.

²⁰ OECD & Development Staff. (2005). *Improving financial literacy: Analysis of issues and policies*. Organisation for Economic Co-operation and Development.

αλλά και για τον ιδιωτικό τομέα και την πολιτική γενικότερα. Η εκπαίδευση μπορεί να βοηθήσει στην ενσωμάτωση των διεθνών πολιτικών, δημιουργώντας καταναλωτές με μεγαλύτερη επίγνωση των διαθέσιμων χρηματοοικονομικών υπηρεσιών και μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση σχετικά με τη χρήση τους. Επίσης, συμβάλλει ώστε οι καταναλωτές να έχουν την ικανότητα να συγκρίνουν τα χρηματοπιστωτικά προϊόντα και να κάνουν αποτελεσματική χρήση των επιλογών τους, καθώς και στην προώθηση της μακροπρόθεσμης αποταμίευσης και του ορθού προγραμματισμού για τη συνταξιοδότηση. Ως εκ τούτου, η χρηματοπιστωτική εκπαίδευση μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη των χρηματοπιστωτικών συστημάτων και των αγορών.²¹

Η χρηματοπιστωτική εκπαίδευση, λοιπόν, αναγνωρίζεται ως βασικός πυλώνας της οικονομικής μεταρρύθμισης και ως απαραίτητο συμπλήρωμα προς την προληπτική εποπτεία, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη ενός ευρέος φάσματος πρωτοβουλιών εκπαίδευσης από δημόσιες, ρυθμιστικές αρχές και διάφορους ιδιωτικούς φορείς, καθώς και από τους άμεσα ενδιαφερόμενους πολίτες. Τα τελευταία έτη, το ποσό των πόρων που δαπανώνται για την εκπαίδευση έχει αυξηθεί, καθώς και η σπουδαιότητα που της δίνεται, ώστε να επιτευχθεί η εξασφάλιση της αποτελεσματικότητας και της συνάφειας των προγραμμάτων αυτής και των μακροπρόθεσμων συνέπειών τους. Ταυτόχρονα, οι κυβερνήσεις έχουν συνειδητοποιήσει ότι είναι αναγκαία η θέσπιση συντονισμένων και προσαρμοσμένων στρατηγικών για την επίτευξη αυτών των στόχων απόδοσης, προκειμένου να αποφευχθεί η επικάλυψη των πόρων και των προσπαθειών, εξασφαλίζοντας παράλληλα τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερόμενων φορέων.

²¹ Ambuehl, S., Bernheim, B. D. & Lusardi, A. (2014). *Effect of Financial Education on the Quality of Decision Making*. National Bureau of Economic Research.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

2.1.Ορισμός του χρηματοοικονομικού εγγραμματισμού

Ο εννοιολογικός ορισμός του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού είναι περίπλοκος, καθώς εδώ και καιρό έχουν υπάρξει αρκετές διαφωνίες μεταξύ μελετητών και οικονομικών εμπειρογνομόνων όσον αφορά στον ορισμό αυτής της έννοιας. Για πρώτη φορά, στα εγκαίνιά της η Jump Start Coalition for Personal Financial Literacy το 1997 ξεκίνησε την πραγματοποίηση μετρήσεων του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού.²² Σε αυτή τη μελέτη, ο χρηματοοικονομικός γραμματισμός ορίστηκε ως «η ικανότητα χρήσης γνώσεων και δεξιοτήτων για την αποτελεσματική διαχείριση των οικονομικών πόρων κάποιου, ώστε να εξασφαλιστεί οικονομικά εφ' όρου ζωής».²³ Λίγα χρόνια νωρίτερα, οι Noctor, Stoney & Stradling²⁴ εισήγαγαν τον χρηματοοικονομικό γραμματισμό ως «την ικανότητα να λαμβάνει κανείς τεκμηριωμένες κρίσεις και αποτελεσματικές αποφάσεις, όσον αφορά στη χρήση και τη διαχείριση των χρημάτων». Συγχρόνως, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ορίζει τον χρηματοοικονομικό γραμματισμό ως «την ικανότητα των καταναλωτών και των ιδιοκτητών μικρών επιχειρήσεων να κατανοούν τα χρηματοοικονομικά προϊόντα λιανικής, με σκοπό τη λήψη τεκμηριωμένων οικονομικών αποφάσεων».²⁵

Ωστόσο, η ιδέα χρονολογείται στις αρχές του 1900, στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου διενεργήθηκε έρευνα και ελήφθησαν πρωτοβουλίες σχετικά με την εκπαίδευση των καταναλωτών.²⁶ Ο γενικός γραμματισμός αναφέρεται στην ικανότητα ενός ατόμου για ανάγνωση και γραφή,²⁷ αλλά ο πιο γενικός ορισμός του χρηματοοικονομικού γραμματισμού αναφέρεται στην ικανότητα ενός ατόμου όσον αφορά στη διαχείριση των χρημάτων. Πράγματι, η Επιτροπή Ορισμού Αλφαριθμητισμού ανέπτυξε τον τυπικό ορισμό

²² Hastings, J. S., Madrian, B. C. & Skimmyhorn, W. L. (2012). Financial literacy, financial education and economic outcomes. *NBER Working Paper Series*, WP, 18412.

²³ Mandell, L. (1997). Personal financial survey of high school seniors. *Jump start coalition for personal financial literacy*, 7.

²⁴ Noctor, M., Stoney, S. & Stradling, R. (1992). Financial literacy: a discussion of concepts and competences of financial literacy and opportunities for its introduction into young people's learning. *National Foundation for Education Research*.

²⁵ European Commission. (2007). Survey of Financial Literacy Schemes in the EU27.

²⁶ Jelley, H. M. (1958). *A measurement and interpretation of money management understandings of twelfth-grade students*. University of Cincinnati.

²⁷ Zarcadoolas, C., Pleasant, A. & Greer, D. S. (2006). *Advancing health literacy: A framework for understanding and action* (Vol. 17). John Wiley & Sons.

του αλφαριθμητισμού, ο οποίος μάλιστα χρησιμοποιείται από την Εθνική Έρευνα Αλφαριθμητισμού Ενηλίκων και είναι «η χρήση έντυπης και γραπτής πληροφορίας, ώστε το άτομο να είναι κοινωνικά λειτουργικό, να επιτύχει τους στόχους του και να αναπτύξει τις γνώσεις και τις δυνατότητές του».²⁸ Το 2012, ο ΟΟΣΑ ορίζει τον χρηματοοικονομικό αλφαριθμητισμό ως τον «συνδυασμό της αντίληψης, των γνώσεων, των δεξιοτήτων, των στάσεων και των συμπεριφορών που είναι απαραίτητα για να παίρνει κανείς σωστές οικονομικές αποφάσεις και, εν τέλει, να επιτυγχάνει την ατομική οικονομική ευημερία».²⁹

Σύμφωνα με τους Hung, Parker & Yoong, υπάρχουν ορισμοί που επικεντρώνονται απλά στην εξοικείωση του ατόμου με οικονομικούς όρους, ενώ άλλοι κάνουν λόγο για τη γνώση οικονομικών εννοιών και την κατανόησή τους ή και στα δύο συγχρόνως. Άλλοι αναφέρονται στην ικανότητα λήψης σωστών αποφάσεων από το άτομο, ιδίως σχετικά με ζητήματα διαχείρισης χρέους, ενώ κάποιοι ορισμοί επικεντρώνονται στην ικανότητα των ατόμων να είναι σε θέση να εφαρμόζουν τις οικονομικές τους γνώσεις, οπότε μόνο τότε μπορεί να χαρακτηριστεί ένα άτομο ως «οικονομικά εγγράμματο».³⁰ Με βάση μια ανασκόπηση ερευνητικών μελετών, οι πολλοί εννοιολογικοί ορισμοί του χρηματοοικονομικού γραμματισμού χωρίζονται σε τέσσερις κατηγορίες: (1) γνώση των οικονομικών εννοιών, (2) ικανότητα διαχείρισης προσωπικών οικονομικών, (3) ικανότητα στη λήψη οικονομικών αποφάσεων και (4) εμπιστοσύνη σε μελλοντικό οικονομικό προγραμματισμό.³¹ Αξιοσημείωτο είναι ότι πολλοί μελετητές δεν έχουν ορίσει ξεκάθαρα αυτήν την έννοια, παρά το γεγονός ότι έχουν δημοσιεύσει μελέτες που εστιάζουν στον χρηματοοικονομικό γραμματισμό.³²

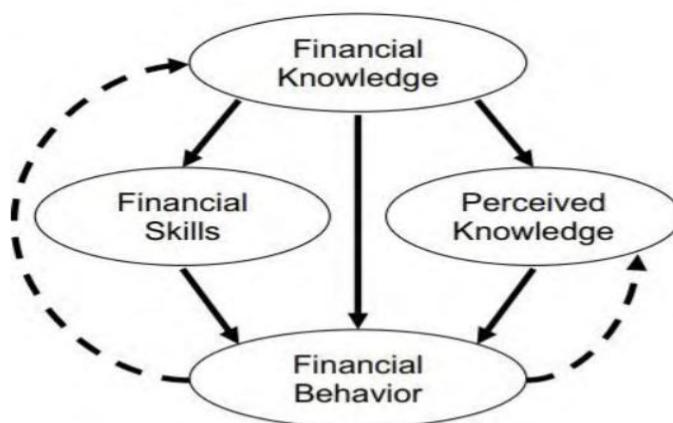
²⁸ Kirsch, I. S. & Kolstad, A. J. (2001). *Technical report and data file user's manual for the 1992 National Adult Literacy Survey*. US Department of Education, Office of Educational Research and Improvement, National Center for Education Statistics.

²⁹ INFE, O. (2013). *Women and Financial Literacy: Oecd/Infe Evidence. Survey and Policy Responses*.

³⁰ Hung, A., Parker, A. M. & Yoong, J. (2009). *Defining and measuring financial literacy*.

³¹ Remund, D. L. (2010). *Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy*. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 276-295.

³² Kimiyaghalam, F. & Safari, M. (2015). *Review papers on definition of financial literacy and its measurement*. *SEGi Review*, 8, 81-94.

Εικόνα 1 – Πηγή: Hung et al. (2009)

Εικόνα 2: Εννοιολογικός προσδιορισμός χρηματοοικονομικής γνώσης.

2.1.1.Κατηγορίες εννοιολογικών ορισμών

Κατηγορία 1: Γνώση οικονομικών εννοιών

Η γνώση του χρηματοοικονομικού γραμματισμού συνιστά κοινό στοιχείο των περισσότερων εννοιολογικών ορισμών. Οι Hilgert, Hogarth & Beverley³³, όταν αναφέρουν τον χρηματοοικονομικό γραμματισμό, κάνουν λόγο για οικονομική γνώση. Κατά τη γνώμη τους, η χρηματοοικονομική γνώση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη στατιστικά με τις χρηματοοικονομικές πρακτικές: όσοι είχαν περισσότερες γνώσεις, ήταν πιο πιθανό να συμμετάσχουν σε προτεινόμενες χρηματοοικονομικές πρακτικές. Επιπλέον, «η κατανόηση που έχουν οι απλοί επενδυτές για τις αρχές, τα μέσα, τους οργανισμούς και τους κανονισμούς της αγοράς» είναι ο άλλος ορισμός που δίνει η Ρυθμιστική Αρχή Χρηματοοικονομικής Βιομηχανίας (FINRA) το 2003 για την περιγραφή της έννοιας της χρηματοοικονομικής παιδείας. Ενώ η χρηματοοικονομική γνώση θεωρείται συνήθως η κεντρική έννοια για τον χρηματοοικονομικό γραμματισμό, θα πρέπει να διαφοροποιείται από τη γενική γνώση. Για παράδειγμα, οι Hung, Parker & Yoong διαπίστωσαν ότι η ειδική γνώση των οικονομικών συγκριτικά με τη γενική γνώση, έχει μεγαλύτερη επίδραση στην πρόβλεψη της απόδοσης

³³ Hilgert, M. A., Hogarth, J. M. & Beverly, S. G. (2003). Household financial management: The connection between knowledge and behavior. *Fed. Res. Bull.*, 89, 309.

σε μια υποθετική επενδυτική εργασία.³⁴ Αυτός είναι ο λόγος, για τον οποίο το Εθνικό Ίδρυμα για την Πιστωτική Συμβουλευτική (NFCC) το 2008 όρισε τον χρηματοοικονομικό γραμματισμό ως «εξοικείωση με βασικές οικονομικές αρχές, γνώση για την οικονομία των ΗΠΑ και κατανόηση ορισμένων βασικών οικονομικών όρων». Ωστόσο, άλλοι (συμπεριλαμβανομένων των Kim, Bowen, Courchane & Zorn) έχουν προσεγγίσει τον ορισμό από τη σκοπιά της γνώσης.^{35,36,37}

Κατηγορία 2: Ικανότητα διαχείρισης προσωπικών οικονομικών

Η σχέση της χρηματοοικονομικής παιδείας με την ικανότητα διαχείρισης των προσωπικών οικονομικών αποτελεί το επίκεντρο πολλών εννοιολογικών ορισμών της πρώτης. Αυτές οι αναφορές είναι τόσο σύντομες, όπως ότι οι Αμερικανοί «διαχειρίστηκαν κακώς τα οικονομικά τους» λόγω ανεπαρκούς χρηματοοικονομικής παιδείας³⁸ ή τόσο λεπτομερείς όπως «... η ικανότητα παρακολούθησης των πόρων μετρητών και των υποχρεώσεων πληρωμής, γνώση του τρόπου ανοίγματος λογαριασμού για αποταμίευση και του τρόπου υποβολής αίτησης για δάνειο, βασική κατανόηση της ασφάλισης υγείας και ζωής, ικανότητα σύγκρισης ανταγωνιστικών προσφορών και προγραμματισμός για μελλοντικές οικονομικές ανάγκες».³⁹ Εκτενείς ορισμοί, όπως αυτός που χρησιμοποίησε ο Emmons, έχουν την τάση να περιπλέκουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του χρηματοοικονομικού γραμματισμού ή ακόμη, σε ορισμένες περιπτώσεις, πιθανούς τρόπους επιχειρησιακής μέτρησης του χρηματοοικονομικού γραμματισμού.

³⁴ Hung, A., Parker, A. M. & Yoong, J. (2009). Defining and measuring financial literacy.

³⁵ Courchane, M. & Zorn, P. (2005). Consumer literacy and creditworthiness. *Proceedings, Federal Reserve Bank of Chicago*, 3.

³⁶ Bowen, C. F. (2002). Financial knowledge of teens and their parents. *Financial counseling and planning*, 13(2), 93-102.

³⁷ Kim, J. (2001). Financial knowledge and subjective and objective financial well-being. *Consumer Interests Annual*, 47(1), 1-3.

³⁸ Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2008). Planning and financial literacy: How do women fare? *American economic review*, 98(2), 413-17.

³⁹ Emmons, W. (2005). Consumer-Finance Myths and Other Obstacles to Financial Literacy. *St. Louis University Public Law Review*, 24: 335-362.

Επιπλέον, ο χρηματοοικονομικός αλφαριθμητισμός υποδηλώνει την ικανότητα ενός ατόμου να εκτελεί πολλές εργασίες που σχετίζονται με τα χρήματα, συμπεριλαμβανομένου αλλά χωρίς περιορισμό το να κερδίζει, να προστατεύει και να ξοδεύει αυτά τα χρήματα.⁴⁰ Η διαθέσιμη βιβλιογραφία που βασίζεται σε διάφορες μελέτες δείχνει ότι απαιτούνται καλά ανεπτυγμένες οικονομικές δεξιότητες για την αποτελεσματική διαχείριση χρημάτων.^{41,42,43,44} Ο χρηματοοικονομικός γραμματισμός είναι «η άσκηση σε καταστάσεις πραγματικής ζωής της ικανότητας να λαμβάνει κανείς τεκμηριωμένες κρίσεις και αποτελεσματικές αποφάσεις σχετικά με τη χρήση και τη διαχείριση των χρημάτων».⁴⁵ Ο ορισμός των Vitt & al. είναι πιο συγκεκριμένος όσον αφορά στις δεξιότητες και τις ικανότητες σε σχέση με τον χρηματοοικονομικό γραμματισμό που είναι «η ικανότητα ανάγνωσης, ανάλυσης, διαχείρισης και επικοινωνίας αναφορικά με τις προσωπικές οικονομικές συνθήκες που επηρεάζουν την υλική ευημερία».⁴⁶

Κατηγορία 3: Ικανότητα στη λήψη οικονομικών αποφάσεων

Η ικανότητα λήψης αποφάσεων σχετικών με τη διαχείριση χρημάτων επιδρά σημαντικά στους περισσότερους ορισμούς της χρηματοοικονομικής παιδείας. Οι Noctor, Stoney & Stradling όρισαν την χρηματοοικονομική παιδεία πριν από περισσότερα από 20 χρόνια ως «την ικανότητα να λαμβάνει κανείς τεκμηριωμένες κρίσεις και αποτελεσματικές

⁴⁰ Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 276-295.

⁴¹ Carswell, A. T. (2009). Does housing counseling change consumer financial behaviors? Evidence from Philadelphia. *Journal of Family and Economic Issues*, 30(4), 339-356.

⁴² Collins, J. M. (2007). Exploring the design of financial counseling for mortgage borrowers in default. *Journal of family and economic issues*, 28(2), 207-226.

⁴³ Haynes-Bordas, R., Kiss, D. E. & Yilmazer, T. (2008). "Effectiveness of financial education on financial management behavior and account usage: Evidence from a "second chance" program." *Journal of Family and Economic Issues*, 29(3), 362-390.

⁴⁴ Scott, R. H., (2010). III. "Credit card ownership among American high school seniors: 1997-2008". *Journal of Family and Economic Issues*, 31(2), 151-160.

⁴⁵ Balatti, J. (2007). "Financial literacy and social networks—what's the connection?" Presentation at the Adult Learning Australia National Conference, Cairns.

⁴⁶ Anderson, C., Kent, J., Lyter, D. M., Siegenthaler, J. K. & Ward, J. (2000). Personal Finance and the Rush to Competence: Financial Literacy Education in the US. *Journal of Family and Consumer Sciences*, 107(2).

αποφάσεις σχετικά με τη χρήση και τη διαχείριση των χρημάτων».⁴⁷ Αυτός ο ορισμός είχε ως αποδώσει ιδιαίτερη σημασία στην ικανότητα των καταναλωτών, στις κρίσεις και τις αποφάσεις τους. Πολλοί ερευνητές στο παρελθόν, όπως οι Beal & Delpachitra⁴⁸, οι Schagen & Lines⁴⁹ και ο Worthington⁵⁰, έχουν χρησιμοποιήσει αυτόν τον ορισμό λόγω της ευελιξίας του. Επιπλέον, ο Remund⁵¹ στο άρθρο του αναφέρει μια συλλογή από διαφορετικούς ορισμούς λήψης αποφάσεων όπως «επιτυχής λήψη οικονομικών αποφάσεων»,⁵² «γνώση που απαιτείται για τη λήψη τεκμηριωμένων αποφάσεων»,⁵³ και «κάνοντας έξυπνες επιλογές».⁵⁴ Ο Remund παραθέτει περαιτέρω πρόσθετους ορισμούς όπως, «η ικανότητα να αξιολογούν τα νέα και πολύπλοκα χρηματοοικονομικά μέσα και να κάνουν τεκμηριωμένες κρίσεις, τόσο στην επιλογή των μέσων, όσο και στην έκταση της χρήσης που θα ήταν προς το καλύτερο μακροπρόθεσμο συμφέρον»,⁵⁵ ενώ μια μελέτη για τον χρηματοοικονομικό αλφαριθμητισμό ενηλίκων στην Αυστραλία ορίζει τον χρηματοοικονομικό γραμματισμό ως «την ικανότητα να λαμβάνει κανείς τεκμηριωμένες κρίσεις και να παίρνει αποτελεσματικές αποφάσεις όσον αφορά στη χρήση και τη διαχείριση των χρημάτων», καθώς και ως εξοικείωση με «τις πιο βασικές οικονομικές έννοιες που απαιτούνται για τη λήψη λογικών, αποταμιευτικών και επενδυτικών αποφάσεων».⁵⁶

Επιπρόσθετα, οι Lusardi & Tufano ορίζουν αυτή την έννοια από την οπτική του χρέους, καθώς είναι συστατικό της χρηματοοικονομικής παιδείας, «η ικανότητα λήψης απλών αποφάσεων σχετικών με τις συμβάσεις χρέους, ιδιαίτερα το πώς κάποιος εφαρμόζει

⁴⁷ Noctor, M., Stoney, S. & Stradling, R. (1992). Financial literacy: a discussion of concepts and competences of financial literacy and opportunities for its introduction into young people's learning. *National Foundation for Educational Research*.

⁴⁸ Beal, D. & Delpachitra, S. (2003). Financial literacy among Australian university students. *Economic Papers: A journal of applied economics and policy*, 22(1), 65-78.

⁴⁹ Schagen, S. & Lines, A. (1996). Financial literacy in adult life: a report to the Natwest Group Charitable Trust. *NFER*, 36-45.

⁵⁰ Worthington, A. C. (2006). Predicting financial literacy in Australia.

⁵¹ Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 276-295.

⁵² Kimiyaghalam, F. & Safari, M. (2015). Review papers on definition of financial literacy and its measurement. *SEGi Review*, 8, 81-94.

⁵³ Rhine, S. L. & Toussaint-Comeau, M. (2002). Adult preferences for the delivery of personal finance information. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 13(2), 11.

⁵⁴ Flowers, B., Clow, J. E., Morton, J. S. & Schug, M. C. (2001). *Financial Fitness for Life* (Vol. 6). Council for Economic Educat.

⁵⁵ Mandell, L. (2008). Financial literacy of high school students. In *Handbook of consumer finance research*. Springer. New York, 163-183.

⁵⁶ Kimiyaghalam, F. & Safari, M. (2015). Review papers on definition of financial literacy and its measurement. *SEGi Review*, 8, 81-94.

τις βασικές γνώσεις για τον ανατοκισμό, μετρούμενο στο πλαίσιο καθημερινών οικονομικών επιλογών».⁵⁷ Χρηματοοικονομικά εγγράμματοι θεωρούνται λοιπόν τα άτομα που «διαχειρίζονται με επιτυχία το χρέος», ενώ λαμβάνουν οικονομικές αποφάσεις που αντικατοπτρίζουν τις προσωπικές τους αξίες και το επίπεδο της οικονομικής τους παιδείας.⁵⁸ Ένα ζευγάρι μελετητών τον όρισε σε μια πρακτική προσέγγιση ως «ένα σύνολο δεξιοτήτων κριτικής σκέψης για τη στάθμιση και αξιολόγηση των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων μιας συγκεκριμένης απόφασης με βάση τις δικές του ανάγκες, αξίες και στόχους».⁵⁹ Σε αυτές τις περιπτώσεις, η ικανότητα λήψης αποφάσεων θεωρείται ως η βασική έννοια σε ότι αφορά την οικονομική παιδεία. Οι Danes & Haberman⁶⁰ εφάρμοσαν τον ορισμό του Graham για να περιγράψουν τον χρηματοοικονομικό αλφαριθμητισμό από μια άλλη οπτική ως εξής: «η ικανότητα ερμηνείας, επικοινωνίας, υπολογισμού, ανάπτυξης ανεξάρτητης κρίσης και λήψης μέτρων ως αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών, προκειμένου να ευδοκιμήσει ο πολύπλοκος οικονομικός κόσμος».⁶¹

Κατηγορία 4: Εμπιστοσύνη σε μελλοντικό χρηματοοικονομικό σχεδιασμό

Δεν συμμετέχουν όλοι οι μελετητές στη εξίσωση της έννοιας της εμπιστοσύνης με αυτήν του χρηματοοικονομικού γραμματισμού.⁶² Το WiSeUp, ένα πρόγραμμα χρηματοοικονομικής παιδείας του Υπουργείου Εργασίας των ΗΠΑ, που αφορούσε στις γυναίκες της γενιάς X και Y το 2008, υποστηρίζει ότι ο χρηματοοικονομικός γραμματισμός περιλαμβάνει τη βελτίωση των «συνηθειών υπεύθυνης αποταμίευσης για μελλοντική συνταξιοδότηση». Αποτελεί ένα παράδειγμα ανάδειξης του γεγονότος ότι ο

⁵⁷ Kimiyaghalam, F. & Safari, M. (2015). Review papers on definition of financial literacy and its measurement. *SEGi Review*, 8, 81-94.

⁵⁸ Stone, D. N., Wier, B. & Bryant, S. M. (2008). Reducing materialism through financial literacy. *The CPA Journal*, 78(2), 12-14.

⁵⁹ Kozup, J. & Hogarth, J. M. (2008). Financial literacy, public policy, and consumers' self-protection—More questions, fewer answers.

⁶⁰ Danes, S. M. & Haberman, H. (2007). Teen financial knowledge, self-efficacy, and behavior: A gendered view. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 18(2).

⁶¹ Kimiyaghalam, F. & Safari, M. (2015). Review papers on definition of financial literacy and its measurement. *SEGi Review*, 8, 81-94.

⁶² Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 276-295.

προγραμματισμός μπορεί να αποκτηθεί ως συνήθεια. Περαιτέρω προγράμματα και έρευνες δείχνουν ότι ο προγραμματισμός είναι μια ικανότητα εγγενής με τον χρηματοοικονομικό γραμματισμό. Από την άλλη, ορισμένες μελέτες ορίζουν τον χρηματοοικονομικό γραμματισμό συνδυάζοντας τις παραπάνω αναφερθείσες κατηγορίες. Για παράδειγμα, ο Συνασπισμός JumpStart for Personal Financial Literacy υιοθετεί έναν ορισμό που είναι συνδυασμός γνώσεων, δεξιοτήτων και δράσης: *«Ο χρηματοοικονομικός αλφαριθμητισμός είναι η ικανότητα χρήσης γνώσεων και δεξιοτήτων για την αποτελεσματική διαχείριση των οικονομικών πόρων του ατόμου, με σκοπό την οικονομική ασφάλεια εφ' όρου ζωής»*. Τόσο το Συμβουλευτικό Συμβούλιο του Προέδρου των ΗΠΑ για τον Χρηματοοικονομικό Γραμματισμό, όσο και οι ακαδημαϊκοί⁶³ έχουν υιοθετήσει τον ολοκληρωμένο αυτόν ορισμό.⁶⁴

Οι Johnson & Sherraden παρουσιάζουν έναν ορισμό που συνδυάζει τη γνώση και την ικανότητα εφαρμογής της γνώσης αυτής, ο οποίος είναι ότι *«η συμμετοχή στην οικονομική ζωή θα πρέπει να μεγιστοποιεί τις ευκαιρίες ζωής και να επιτρέπει στους ανθρώπους να ζήσουν ικανοποιητική ζωή. Αυτό απαιτεί γνώσεις και ικανότητες, ικανότητα δράσης βάσει αυτής της γνώσης και ευκαιρία δράσης»*.⁶⁵ Επιπλέον, ο Huston επισημαίνει ότι ο χρηματοοικονομικός αλφαριθμητισμός συνδυάζει *«τόσο τη γνώση όσο και την εφαρμογή (ικανότητα) του ανθρώπινου κεφαλαίου ειδικά για τα προσωπικά οικονομικά»*.⁶⁶ Ομοίως, κατά τον Remund, ο χρηματοοικονομικός αλφαριθμητισμός *«μετράει τον βαθμό, στον οποίο κάποιος κατανοεί βασικές οικονομικές έννοιες (γνώση) και διαθέτει την ικανότητα και την εμπιστοσύνη να διαχειρίζεται τα προσωπικά οικονομικά του μέσω κατάλληλης, βραχυπρόθεσμης λήψης αποφάσεων και υγιούς, μακροπρόθεσμου οικονομικού σχεδιασμού, έχοντας υπόψη τα γεγονότα της ζωής και τις μεταβαλλόμενες οικονομικές συνθήκες»*.⁶⁷

Από τους παραπάνω ορισμούς, είναι δυνατό να συναχθεί η φύση του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού, ότι δηλαδή συνιστά ένα είδος κατανόησης του

⁶³ Hung, A., Parker, A. M. & Yoong, J. (2009). Defining and measuring financial literacy.

⁶⁴ Kimiyaghalam, F. & Safari, M. (2015). Review papers on definition of financial literacy and its measurement. *SEGi Review*, 8, 81-94.

⁶⁵ Johnson, E. & Sherraden, M. S. (2007). From financial literacy to financial capability among youth. *J. Soc. & Soc. Welfare*, 34, 119.

⁶⁶ Huston, S. J. (2010). Measuring financial literacy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 296-316.

⁶⁷ Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 276-295.

χρηματοοικονομικού κόσμου, που οδηγεί νοικοκυριά και επιχειρήσεις σε σωστή κρίση, αποτελεσματική λήψη αποφάσεων και σχετική συμπεριφορά στον τομέα των οικονομικών. Ο οικονομικός γραμματισμός είναι ευρύτερη έννοια που, εκτός από την χρηματοοικονομική έννοια, περιλαμβάνει π.χ. την ικανότητα εξασφάλισης εισοδήματος, λαμβάνοντας υπόψη τις συνέπειες των προσωπικών αποφάσεων στο τρέχον και μελλοντικό εισόδημα, τον προσανατολισμό στην αγορά εργασίας, καθώς και την ικανότητα λήψης αποφάσεων για δαπάνες. Το Σχήμα 1 αντικατοπτρίζει το εύρος των διαφορετικών γνώσεων, δεξιοτήτων και πληροφοριών που χρειάζονται όλοι για να ζήσουν σε μια σύγχρονη οικονομία.⁶⁸

Εικ. 1: Τρίγωνο οικονομικού γραμματισμού

Πηγή: Investment Solutions Northland (2015)

Σχήμα 1: Το εύρος των διαφορετικών γνώσεων, δεξιοτήτων και πληροφοριών που χρειάζονται όλοι για να ζήσουν σε μια σύγχρονη οικονομία.

2.2.Η σημασία του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού

Ο χρηματοοικονομικός αλφαριθμητισμός έχει ιδιαίτερη σημασία για την οικονομική συμπεριφορά των ατόμων. Τα άτομα που έχουν χρηματοοικονομικές γνώσεις, χειρίζονται

⁶⁸ Krechovská, M. (2015). Financial literacy as a path to sustainability.

καλύτερα ζητήματα όπως η κατάρτιση προϋπολογισμού, η αποταμίευση, ο έλεγχος και η διαχείριση των χρεών τους και ο οικονομικός σχεδιασμός για το μέλλον, συγκριτικά με άτομα χωρίς αυτές τις γνώσεις. Οι συνέπειες αυτών των επιδόσεων επηρεάζουν σημαντικά την ψυχοσωματική υγεία των ατόμων ως μελών μιας οικογένειας, την εξέλιξη των παιδιών στον τομέα της εκπαίδευσης, αλλά και την σταθερότητα, την ανάπτυξη των κοινοτήτων στους κλάδους δραστηριοποίησής τους και την ευρύτερη οικονομική ευημερία.⁶⁹ Επιπλέον, ο οικονομικός σχεδιασμός για τα έτη μετά τη συνταξιοδότηση και η συσσώρευση πλούτου αυτή την περίοδο είναι έννοιες αλληλένδετες με τον χρηματοοικονομικό αλφαριθμητισμό των ατόμων, καθώς τα άτομα που προγραμματίζουν το χρηματοοικονομικό τους μέλλον συσσωρεύουν, κατά μέσο όρο, τρεις φορές περισσότερο πλούτο από εκείνα που δεν σχεδιάζουν σχετικά). Από την άλλη, όσοι δεν έχουν γνώση των βασικών αρχών χρηματοοικονομικών –τη διαφοροποίηση του ρίσκου, το κόστος του χρέους, τον μηχανισμό του ανατοκισμού κ.λπ.– διαπράττουν συχνά σοβαρά και μη αναστρέψιμα λάθη στον οικονομικό τομέα.⁷⁰

Συγχρόνως, ο χρηματοοικονομικός γραμματισμός είναι ιδιαίτερα σημαντικός για το άτομο που πρέπει να λάβει περίπλοκες και δαπανηρές οικονομικές αποφάσεις για λογαριασμό του και των εξαρτώμενων προσώπων. Αν, λοιπόν, αυτοί με υψηλότερα εισοδήματα και μεγαλύτερο πλούτο είναι πιο οικονομικά εγγράμματοι από εκείνους με λιγότερους πόρους, η οικονομική ευημερία που είναι προϊόν και των δύο, είναι πιθανό να είναι πιο άνισα κατανομημένη στον πληθυσμό απ' ό,τι το εισόδημα ή ο πλούτος. Αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία εκκλήσεων για μαζική επαναρρύθμιση, σε μια προσπάθεια να έχουν οι καταναλωτές που δε δύνανται να προστατεύσουν τον εαυτό τους κρατική προστασία. Επιπλέον, εάν αυτοί με χαμηλά επίπεδα οικονομικής ευημερίας αντιληφθούν ότι αποτελούν μέρος ενός μεγάλου τμήματος του πληθυσμού, μπορεί να κατανοήσουν ότι τους έχει δοθεί μια έμμεση κοινωνική επιλογή που θα τους οδηγήσει στο

⁶⁹ Hung, A., Yoong, J. & Brown, E. (2013). Women and Financial Literacy.

⁷⁰ Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2011). Financial literacy around the world: an overview. *Journal of pension economics & finance*, 10(4), 497-508.

έλεος της κυβέρνησης αν, για παράδειγμα, η έλλειψη αποταμιεύσεων τους στερεί τη δυνατότητα αυτοσυντήρησης κατά τη συνταξιοδότηση.⁷¹

Τέλος, οι οικονομικά εγγράμματοι καταναλωτές βοηθούν τις χρηματοπιστωτικές αγορές να λειτουργούν αποτελεσματικά, καθώς είναι σε θέση να συγκρίνουν τα χαρακτηριστικά των διαφορετικών χρηματοοικονομικών προϊόντων, με αποτέλεσμα τη βελτίωση του επιπέδου του ανταγωνισμού. Παράλληλα, αναζητούν προϊόντα που ανταποκρίνονται περισσότερο στις ανάγκες τους, γεγονός που έχει ως επακόλουθο οι αγορές να βελτιώνουν την ποιότητά τους. Τέλος, έχουν στη διάθεσή τους τα απαιτούμενα κεφάλαια για την πραγματοποίηση επενδύσεων και την οικονομική ανάπτυξη, λόγω της σε μεγαλύτερο βαθμό αποταμίευσης. Επειδή, λοιπόν, διαθέτουν οικονομικές γνώσεις, αποφεύγουν τις σπασμωδικές αντιδράσεις στις διακυμάνσεις της αγοράς και με αυτόν τον τρόπο συντελούν σε σημαντικό βαθμό στην ύπαρξη και διατήρηση της χρηματοοικονομικής ισορροπίας.⁷² Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι, σε διεθνές επίπεδο, το πιο υψηλό μορφωτικό επίπεδο των ατόμων συνεπάγεται και υψηλότερο επίπεδο χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού, αυτό δεν σημαίνει ότι στις μεγαλύτερες βαθμίδες εκπαίδευσης το επίπεδο χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού θεωρείται ικανοποιητικό.⁷³

2.3. Τα οφέλη του οικονομικού εγγραμματισμού σε ατομικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο

Ο οικονομικός εγγραμματισμός συνιστά μια βασική ικανότητα για τον σύγχρονο πολίτη και αποτελεί έναν από τους πιο σημαντικούς στόχους των σύγχρονων κοινωνιών, μεταξύ των οποίων είναι και η οικονομική ένταξη, ήτοι η προσπάθεια των πολιτών να αυξήσουν την πρόσβαση σε εγκεκριμένα και κατάλληλα οικονομικά προϊόντα ή υπηρεσίες, τα οποία και θα κάνουν καθημερινή χρήση για την κάλυψη των αναγκών τους.

⁷¹ Mandell, L. (2006). Financial literacy: If it's so important, why isn't it improving? *Networks Financial Institute Policy Brief*, 08.

⁷² OECD & Development Staff. (2005). *Improving financial literacy: Analysis of issues and policies*. Organisation for Economic Co-operation and Development.

⁷³ Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2011). Financial literacy around the world: an overview. *Journal of pension economics & finance*, 10(4), 497-508.

Επιπλέον, σκοπός είναι οι χρήστες αυτών να ενημερώνονται και εκπαιδεύονται οικονομικά ορθά, ώστε να είναι σε θέση να βελτιώσουν την οικονομική και κοινωνική τους κατάσταση.⁷⁴ Τα νοικοκυριά, εδώ και 30 περίπου χρόνια, εκτίθενται σε μεγάλο βαθμό σε διακυμάνσεις της αγοράς, ενώ η αδυναμία να προβλέπουν την εξέλιξη των οικονομικών μεγεθών και οι απερίσκεπτες οικονομικές αποφάσεις που σχετίζονται με τον τρόπο που διαχειρίζεται κανείς τα περιουσιακά του στοιχεία, είναι αιτίες, μεταξύ άλλων, για τη κακή οικονομική κατάσταση, στην οποία έχουν βρεθεί.⁷⁵

Παράλληλα, ο δανεισμός είναι πιο εύκολος και γρήγορος με την εμφάνιση νέων μορφών γρήγορου δανεισμού, όπως τα ενεχυροδανειστήρια και τα υψηλότοκα, βραχυχρόνια δάνεια. Η υποθήκη του σπιτιού, η λήψη δανείου ή πιστωτικής κάρτας και το να χρεωθεί κανείς πέραν των οικονομικών δυνατοτήτων του, χωρίς την ανάγνωση των «ψιλών γραμμάτων», συνιστούν οικονομικές αποφάσεις που εμπεριέχουν υψηλό ρίσκο που πρέπει να σταθμίζεται με συνετό τρόπο. Τέτοιου είδους λανθασμένες ή παράτολμες κινήσεις μπορεί να επηρεάσουν και να καθορίσουν την ποιότητα ζωής του ατόμου, όχι μόνο από οικονομικής απόψεως, αλλά συγχρόνως θα έχουν και αρνητικές επιπτώσεις στη συναισθηματική - ψυχολογική κατάσταση του ατόμου και του οικογενειακού του περιβάλλοντος.⁷⁶ Επιπρόσθετα, εξαιτίας των συνεχόμενων μεταβολών στο καθεστώς κοινωνικής ασφάλισης είναι αναγκαίο ο σύγχρονος πολίτης να έχει πιο εξειδικευμένες γνώσεις, καθώς μόνο αν είναι κάποιος καταρτισμένος πάνω σε ζητήματα οικονομικής φύσεως μπορεί να προσαρμόζεται στο μεταβαλλόμενο οικονομικό περιβάλλον. Με τον τρόπο αυτό, θα μπορεί να επιλέγει κατάλληλα είτε να διασπείρει τον κίνδυνο, προκειμένου να επενδύσει αποδοτικά, είτε να κάνει σωστή διαχείριση των περιουσιακών του στοιχείων και να αποταμιεύει, επικεντρώνοντας παράλληλα την προσοχή του στην περίοδο της

⁷⁴ Atkinson, A. & Messy, F. A. (2013). Promoting financial inclusion through financial education: OECD/INFE evidence, policies and practice.

⁷⁵ Jappelli, T. (2010). Economic literacy: An international comparison. *The Economic Journal*, 120(548), F429-F451.

⁷⁶ Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2014). The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *Journal of economic literature*, 52(1), 5-44.

συνταξιοδότησής του, καθώς σύμφωνα με έρευνες η οικονομική κατάσταση του ατόμου στα γηρατεία του επηρεάζεται από το επίπεδο των οικονομικών του γνώσεων.^{77,78}

Επιπρόσθετα, είναι εξίσου σημαντική η συστηματική προσπάθεια των χωρών προκειμένου να επιτύχουν ενίσχυση της οικονομικής ένταξης, με την παράλληλη εφαρμογή κατάλληλων προγραμμάτων, καθώς αυτή επιδρά θετικά στην οικονομική ανάπτυξη.⁷⁹ Στην Κωνσταντινούπολη, το Μάιο του 2013, βρέθηκαν ειδικοί από ΗΠΑ, Αγγλία, Αίγυπτο, Φιλιππίνες, Χιλή, Τουρκία, Νιγηρία, Γκάνα, Νεπάλ, Σκόπια, Ηνωμένα Έθνη και Ισπανία, με σκοπό την πρόταση, παρουσίαση και βράβευση των εκπαιδευτικών παρεμβάσεων που είχαν ως στόχο το να ενισχύσουν τον οικονομικό εγγραμματισμό των κατοίκων τους (Second Annual Child and Youth Finance International Summit & Awards Ceremony). Από την συγκεκριμένη δράση αποδεικνύεται πως, παρότι τέτοιου είδους πρωτοβουλίες έχουν σημαντικό κόστος, εντούτοις, τα οφέλη τους μακροπρόθεσμα είναι περισσότερα και πιο σημαντικά και σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των ειδικών, θα υπάρξουν υψηλές μελλοντικές αποδόσεις σε οικονομικό επίπεδο. Το «οικονομικά εγγράμματο» άτομο επιλέγει με μεγαλύτερη δυσκολία, δημιουργώντας στις επιχειρήσεις την ανάγκη να προσφέρουν ανταγωνιστικότερα προϊόντα και να καινοτομούν.

Συγχρόνως, το επίπεδο οικονομικών γνώσεων των εργαζομένων έχει ιδιαίτερη σημασία για τις ίδιες τις επιχειρήσεις, ιδίως για τις μικρομεσαίες, όπου οι ιδιοκτήτες λαμβάνουν τις οικονομικές αποφάσεις. Συνεπώς, η ικανότητα των διαχειριστών να αποφασίζουν σωστά, παίζει καθοριστικό ρόλο στην πορεία και βιωσιμότητα των επιχειρήσεων. Σε έρευνα του Πανεπιστήμιου Πειραιώς, μάλιστα, με δείγμα 352 μικρομεσαίες ελληνικές επιχειρήσεις, αποδείχθηκε πως οι οικονομικές αποφάσεις και οι πρακτικές των ιδιοκτητών και των μανάτζερ σχετίζονται με το επίπεδο των οικονομικών τους γνώσεων.⁸⁰ Παράλληλα, οι «οικονομικά εγγράμματοι» επιλέγουν την ιδιωτική

⁷⁷ Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2007). Baby boomer retirement security: The roles of planning, financial literacy, and housing wealth. *Journal of monetary Economics*, 54(1), 205-224.

⁷⁸ Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2011). *Financial literacy and planning: Implications for retirement wellbeing* (No. w17078). National Bureau of Economic Research.

⁷⁹ Klapper, L., El-Zoghbi, M. & Hess, J. (2016). Achieving the sustainable development goals. *The role of financial inclusion*.

⁸⁰ Stefanitsis, M., Fafaliou, I. & Hassid, J. (2013). Does financial knowledge in small-and medium-sized enterprises matter? An empirical survey for Greece. *International Journal of Economics and Business Research*, 5(1), 96-113.

ασφάλιση αναμένοντας καλύτερες αποδόσεις και μελλοντική εξασφάλιση, αποφεύγοντας με τον τρόπο αυτό το ρίσκο του να βρεθούν σε οικονομικό αδιέξοδο, ενώ στηρίζονται αποκλειστικά στα κρατικά ασφαλιστικά ταμεία, καθώς επίσης πετυχαίνουν την αποταμίευση χρημάτων για την περίοδο της συνταξιοδότησής τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το κράτος να επιβαρύνεται λιγότερο, αφού κυριαρχούν οι επιλογές των ασφαλιστικών εταιριών ή των ατομικών αποταμιεύσεων και περιουσιακών στοιχείων.⁸¹

Σύμφωνα με τον Becker, οι εμπειρίες και οι βελτιωμένες ικανότητες του ατόμου συνεπάγονται επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο, με αποτέλεσμα κάθε μορφής επένδυση σε οικονομική εκπαίδευση να οδηγεί σε αυξημένη παραγωγικότητα, αυξημένα εισοδήματα, και εντέλει σε οικονομική μεγέθυνση.⁸² Ακόμη, η άποψη περί επένδυσης στην οικονομική εκπαίδευση ενισχύεται από τη θεωρία της ενδογενούς ανάπτυξης που κάνει λόγο για την επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο, στη γνώση και την καινοτομία ως απαραίτητο στοιχείο για να αναπτυχθεί μια χώρα οικονομικά.⁸³ Το επίπεδο του οικονομικού γραμματισμού ενός νεαρού ατόμου και η επιθυμία του για σπουδές σε πανεπιστημιακό επίπεδο συσχετίζονται θετικά, σε συνδυασμό με την ικανότητά του να σκεφτεί τον τρόπο που θα λειτουργούσε σε υποθετικές καταστάσεις, με αποτέλεσμα να είναι ικανός να αποταμιεύει, αλλά και να επενδύει το ανθρώπινο και οικονομικό κεφάλαιο που έχει στη διάθεσή του, συμβάλλοντας έτσι στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας του.⁸⁴

Η οικονομική ανάπτυξη συνιστά απαραίτητο συστατικό στοιχείο επίτευξης των 17 στόχων βιώσιμης ανάπτυξης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (Sustainable Development Goals – SDGs), αφού είναι ένας από αυτούς, οι οποίοι στόχοι δεσμεύουν 193 χώρες και η υλοποίησή τους επιδιώκεται να επιτευχθεί μέχρι το 2030.⁸⁵ Στους στόχους αυτούς ανήκουν η καταπολέμηση της πείνας, της φτώχειας και των ασθενειών, η πρόσβαση σε ποιοτική εκπαίδευση και ο περιορισμός της υποβάθμισης του

⁸¹ Wuttke, E., Seifried, J. & Schumann, S. (2016). *Economic competence and financial literacy of young adults: status and challenges*. Barbara Budrich.

⁸² Becker, G. S. (1962). Investment in human capital: A theoretical analysis. *Journal of political economy*, 70(5, Part 2), 9-49.

⁸³ Romer, P. M. (1989). Human capital and growth: Theory and evidence.

⁸⁴ Lusardi, A. (2015). Financial literacy skills for the 21st century: Evidence from PISA. *Journal of consumer affairs*, 49(3), 639-659.

⁸⁵ Klapper, L., El-Zoghbi, M. & Hess, J. (2016). Achieving the sustainable development goals. *The role of financial inclusion*.

περιβάλλοντος. Επίσης, προκειμένου να προωθηθούν οι κοινωνικοί αυτοί στόχοι, είναι αναγκαία η αύξηση της παγκόσμιας ευαισθητοποίησης και της κοινωνικής ένταξης.⁸⁶ Οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις που έχουν ως στόχο την αύξηση του οικονομικού γραμματισμού, συντελούν στην απόκτηση από το άτομο των απαραίτητων εφοδίων, ώστε να κάνει πιο συνετές οικονομικές επιλογές. Έτσι, δεν βρίσκεται στην αναμονή λήψεως επιδομάτων και ενισχύσεων από τα κρατικά ταμεία, τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν για επενδύσεις.⁸⁷ Τέλος, η αύξηση των επενδυτικών ευκαιριών για τα οικονομικά εγγράμματα άτομα οδηγεί στη μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων και στην αύξηση της κοινωνικής κινητικότητας.⁸⁸

⁸⁶ Griggs, D., Stafford-Smith, M., Gaffney, O., Rockström, J., Öhman, M. C., Shyamsundar, P., ... & Noble, I. (2013). Sustainable development goals for people and planet. *Nature*, 495(7441), 305-307.

⁸⁷ Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2007). Baby boomer retirement security: The roles of planning, financial literacy, and housing wealth. *Journal of monetary Economics*, 54(1), 205-224.

⁸⁸ Prete, A. L. (2013). Economic literacy, inequality, and financial development. *Economics Letters*, 118(1), 74-76.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

3.1. Μέτρηση του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού

Η αύξηση της χρηματοοικονομικής παιδείας των καταναλωτών είναι ένας στόχος δημόσιας πολιτικής για τη βελτίωση της ευημερίας μέσω της καλύτερης λήψης αποφάσεων. Η πρόσφατη κρίση στεγαστικών δανείων, η υπερχρέωση των καταναλωτών και τα ποσοστά χρεοκοπίας των νοικοκυριών παρέχουν στοιχεία που υποστηρίζουν αυτόν τον στόχο. Για να αξιολογηθούν τα τρέχοντα επίπεδα χρηματοοικονομικής παιδείας και να διερευνηθούν μέσα για τη βελτίωσή τους, απαιτείται μια κατασκευή για τη μέτρηση της ικανότητας των καταναλωτών να λαμβάνουν αποτελεσματικές οικονομικές αποφάσεις. Παρά τη σημασία της, η ακαδημαϊκή βιβλιογραφία έχει δώσει ελάχιστη προσοχή στον τρόπο μέτρησης του χρηματοοικονομικού γραμματισμού. Οι όροι χρηματοοικονομική παιδεία, χρηματοοικονομική γνώση και οικονομική εκπαίδευση χρησιμοποιούνται συχνά εναλλακτικά στη βιβλιογραφία και στα δημοφιλή μέσα ενημέρωσης. Λίγοι μελετητές έχουν προσπαθήσει να ορίσουν ή να διαφοροποιήσουν αυτούς τους όρους.

Πιο συγκεκριμένα, δεν υπάρχουν τυποποιημένα όργανα για τη μέτρηση του χρηματοοικονομικού γραμματισμού. Οι Marcolin & Abraham προσδιόρισαν την ανάγκη για έρευνα που επικεντρώνεται ειδικά στη μέτρηση του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού. Συνήθως, οι δείκτες χρηματοοικονομικής παιδείας και/ή οικονομικών γνώσεων χρησιμοποιούνται ως εισροές για να μοντελοποιήσουν την ανάγκη για χρηματοοικονομική εκπαίδευση και να εξηγήσουν τη διακύμανση σε οικονομικά αποτελέσματα όπως αποταμιεύσεις, επενδύσεις και συμπεριφορά χρέους. Πολύ λιγότερες μελέτες δίνουν έμφαση στη μέτρηση του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού ως στόχο. Η σημασία, λοιπόν, του οικονομικού γραμματισμού είχε ως επακόλουθο να δημιουργηθεί η ανάγκη να αναπτυχθούν και να καθιερωθούν οι σχετικοί δείκτες μέτρησης, προκειμένου να καταγράφονται συστηματικά και να επιβλέπονται τα επίπεδά του ανά τον κόσμο. Με τη βοήθεια αυτών των δεικτών, τα άτομα, οι περιοχές ή οι ομάδες εντός επικράτειας, αλλά και οι χώρες και οι ήπειροι μπορούν να συγκρίνονται γεωγραφικά και διαχρονικά μεταξύ τους, ώστε να αποτυπωθεί ο τρόπος εξέλιξης του μεγέθους αυτού. Γίνονται εντατικές προσπάθειες και πλέον στηρίζονται από μεγάλους οργανισμούς, ενώ ανεξάρτητοι ερευνητές αναπτύσσουν συνεργασία με αυτούς, ώστε να διεξαγάγουν μελέτες μεγάλης

κλίμακας. Οι τεχνικές μέτρησης και οι μέθοδοι συνεχώς παρουσιάζουν εξέλιξη, με στόχο την απόκτηση πιο βελτιωμένων και αντιπροσωπευτικών αποτελεσμάτων.⁸⁹

3.2.Εμπόδια και πρώτες προσπάθειες για μέτρηση του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού

Υπάρχουν τρία κύρια εμπόδια στο σχεδιασμό μιας τυποποιημένης μεθόδου για τη μέτρηση του χρηματοοικονομικού γραμματισμού: 1) η έλλειψη εννοιολόγησης, 2) ο ορισμός της δομής του χρηματοοικονομικού γραμματισμού και 3) το περιεχόμενο της ερμηνείας του μέσου.⁹⁰ Οι Marcolin & Abraham⁹¹ εστίασαν ρητά στη μέτρηση του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού, λόγω της ανάγκης για περαιτέρω έρευνα. Η μέτρησή του έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς αρκετές μελέτες παρουσιάζουν διάφορες οικονομικές συμπεριφορές ως αποτέλεσμα του χρηματοοικονομικού γραμματισμού.^{92,93,94} Η πρώτη προσπάθεια μέτρησης της χρηματοοικονομικής παιδείας εμφανίστηκε τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990 όταν η Consumer Federation of America ξεκίνησε τη διεξαγωγή μιας σειράς ερευνών «Γνώσης Καταναλωτών» μεταξύ διαφορετικών πληθυσμών με ερωτήσεις σχετικά με διάφορα θέματα προσωπικής χρηματοδότησης: καταναλωτική πίστη, τραπεζικοί λογαριασμοί, ασφάλειες και μεγάλες καταναλωτικές δαπάνες όπως η στέγαση, τα τρόφιμα και τα αυτοκίνητα.⁹⁵

⁸⁹ Marcolin, S. & Abraham, A. (2006). Financial literacy research: Current literature and future opportunities.

⁹⁰ Huston, S. J. (2010). Measuring financial literacy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 296-316.

⁹¹ Marcolin, S. & Abraham, A. (2006). Financial literacy research: Current literature and future opportunities.

⁹² Hilgert, M. A., Hogarth, J. M. & Beverly, S. G. (2003). Household financial management: The connection between knowledge and behavior. *Fed. Res. Bull.*, 89, 309.

⁹³ Duflo, E. & Saez, E. (2004). Implications of pension plan features, information, and social interactions for retirement saving decisions. *Pension design and structure: New lessons from behavioral finance*, 137-153.

⁹⁴ Martin, M. (2007). A literature review on the effectiveness of financial education.

⁹⁵ Hastings, J. S., Madrian, B. C. & Skimmyhorn, W. L. (2012). Financial literacy, financial education and economic outcomes (No. w18412). *NBER Working Paper*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.

Η έρευνα JumpStart του 1997 σε μαθητές γυμνασίου πραγματοποιείται ανά δύο έτη από το 2000 και συμπεριλαμβάνει φοιτητές από το 2008.⁹⁶ Πολλές μελέτες μέτρησης χρηματοοικονομικού γραμματισμού επικεντρώνονται κυρίως στη γνώση, παρά το γεγονός ότι δεν είναι μόνο απλή γνώση. Υπάρχουν διάφορες προσεγγίσεις για την αξιολόγηση της γνώσης. Μερικοί ερευνητές έχουν προσπαθήσει να αξιολογήσουν αντικειμενικά, ζητώντας από τους ερωτηθέντες να αξιολογήσουν τις δικές τους γνώσεις.^{97,98} Από την άλλη, ορισμένες μελέτες περιέχουν υποκειμενικές μετρήσεις του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού.⁹⁹ Ο σχεδιασμός ερωτήσεων γνώσης με δυαδικές απαντήσεις ναι ή όχι, δεν είναι ένας συνηθισμένος τρόπος αξιολόγησης του χρηματοοικονομικού γραμματισμού,^{100,101,102} ωστόσο, η πλειονότητα έχει αναπτύξει ερωτήσεις γνώσης με τέσσερις επιλογές απάντησης.^{103,104,105}

Επιπλέον, ορισμένοι έχουν συζητήσει για την αύξηση της πιθανότητας σωστών απαντήσεων και για την αποτροπή μιας απάντησης εικασίας προσθέτοντας μια ακόμη επιλογή απάντησης «δεν ξέρω» στις ερωτήσεις γνώσης.^{106,107} Επίσης, οι Lusardi & Mitchell είχαν προσθέσει ένα σύνολο ερωτήσεων χρηματοοικονομικής παιδείας στη μελέτη για την υγεία και τη συνταξιοδότηση του 2004 (HRS, μια έρευνα σε νοικοκυριά

⁹⁶ Mandell, L. & Hanson, K. O. (2009). The impact of financial education in high school and college on financial literacy and subsequent financial decision making. In *American Economic Association Meetings, San Francisco, CA* (Vol. 51, pp. 1-38).

⁹⁷ Grable, J. E., Park, J. Y. & Joo, S. H. (2009). Explaining financial management behavior for Koreans living in the United States. *Journal of consumer affairs*, 43(1), 80-107.

⁹⁸ Kimiyaghalam, F. & Safari, M. (2015). Review papers on definition of financial literacy and its measurement. *SEGi Review*, 8, 81-94.

⁹⁹ Stango, V. & Zinman, J. (2014). Limited and varying consumer attention: Evidence from shocks to the salience of bank overdraft fees. *The Review of Financial Studies*, 27(4), 990-1030.

¹⁰⁰ Borden, L. M., Lee, S. A., Serido, J. & Collins, D. (2008). Changing college students' financial knowledge, attitudes, and behavior through seminar participation. *Journal of family and economic issues*, 29(1), 23-40.

¹⁰¹ Servon, L. J. & Kaestner, R. (2008). Consumer financial literacy and the impact of online banking on the financial behavior of lower-income bank customers. *Journal of consumer affairs*, 42(2), 271-305.

¹⁰² Hung, A., Parker, A. M. & Yoong, J. (2009). Defining and measuring financial literacy.

¹⁰³ Volpe, R. P., Chen, H. & Pavlicko, J. J. (1996). Personal investment literacy among college students: A survey. *Financial Practice and Education*, 6(2), 86-94.

¹⁰⁴ Chen, H. & Volpe, R.P. (2002). "Gender differences in personal financial literacy among college students". *Financial Services Review*, 11, 289-307.

¹⁰⁵ Beal, D. & Delpachitra, S. (2003). Financial literacy among Australian university students. *Economic Papers: A journal of applied economics and policy*, 22(1), 65-78.

¹⁰⁶ Manton, E. J., English, D. E., Avar, S. & Walker, J. (2006). What college freshmen admit to not knowing about personal finance. *Journal of College Teaching & Learning (TLC)*, 3(1).

¹⁰⁷ Hill, R. R. & Perdue, G. (2008). A METHODOLOGICAL ISSUE IN THE MEASUREMENT OF FINANCIAL LITERACY. *Journal of Economics & Economic Education Research*, 9(2).

στις ΗΠΑ ηλικίας 50 ετών και άνω) που κατά την τελευταία δεκαετία χρησίμευσαν ως θεμελιώδεις ερωτήσεις σε πολλές έρευνες που έχουν σχεδιαστεί για τη μέτρηση του χρηματοοικονομικού γραμματισμού στις ΗΠΑ και σε άλλες χώρες. Επειδή, λοιπόν, αυτές οι ερωτήσεις είναι φειδωλές και έχουν αναπαραχθεί και προσαρμοστεί ευρέως, έχουν γίνει γνωστές ως «οι Τρεις Μεγάλες» ερωτήσεις. Αυτές οι ερωτήσεις ενσωματώθηκαν στη Μελέτη Εθνικής Χρηματοοικονομικής Ικανότητας του 2009 (NFCS) στις ΗΠΑ, μια μεγάλη εθνική έρευνα για τις οικονομικές δυνατότητες του ενήλικου πληθυσμού. Το NFCS έθεσε δύο πρόσθετες ερωτήσεις χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού, οι οποίες, μαζί με τις «Τρεις Μεγάλες», έχουν γίνει συλλογικά γνωστές ως «οι Πέντε Μεγάλες» ερωτήσεις. Οι γνώσεις του ερωτώμενου ελέγχονται με αυτές τις δύο πρόσθετες ερωτήσεις, όσον αφορά στους τόκους στεγαστικών δανείων και τις τιμές των ομολόγων.¹⁰⁸

3.3.Συνολική ή συγκεκριμένη χρηματοοικονομική γνώση

Είναι αμφίβολο το εάν τα μέτρα χρηματοοικονομικής παιδείας θα πρέπει να αξιολογούν τη συνολική ή τη συγκεκριμένη χρηματοοικονομική γνώση, παρότι αρκετές έρευνες μετρούν τον χρηματοοικονομικό γραμματισμό διαμέσου της χρηματοοικονομικής γνώσης. Τόσο ο Remund¹⁰⁹ όσο και ο Huston¹¹⁰ έχουν ασχοληθεί με τους λειτουργικούς ορισμούς της χρηματοοικονομικής παιδείας διαμέσου του προϋπολογισμού, της αποταμίευσης, του δανεισμού και της επένδυσης. Πολυάριθμες μελέτες¹¹¹ έχουν εφαρμόσει αυτήν την ολοκληρωμένη μέθοδο για τη μέτρηση του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού. Από την άλλη πλευρά, ορισμένοι ερευνητές, όπως ο Worthington¹¹², επιλέγουν μεθόδους αξιολόγησης της χρηματοοικονομικής γνώσης στο πλαίσιο των ατομικών αναγκών. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, οι ερευνητές κάνουν χρήση ενός

¹⁰⁸ Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2011). *Financial literacy and planning: Implications for retirement wellbeing* (No. w17078). National Bureau of Economic Research.

¹⁰⁹ Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 276-295.

¹¹⁰ Huston, S. J. (2010). Measuring financial literacy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 296-316.

¹¹¹ Chen, H. & Volpe, R. P. (2002). Gender differences in personal financial literacy among college students. *Financial services review*, 11(3), 289-307.

¹¹² Worthington, A. C. (2006). Predicting financial literacy in Australia.

ενιαίου τομέα προσωπικής χρηματοδότησης όπως οι επενδύσεις,¹¹³ το χρηματιστήριο των ΗΠΑ,¹¹⁴ η πίστωση¹¹⁵ και το χρέος για την αξιολόγηση της χρηματοοικονομικής γνώσης.

Άλλες μελέτες αξιολογούν τον χρηματοοικονομικό γραμματισμό διαμέσου της προοπτικής της μέτρησης των αριθμητικών δεξιοτήτων.^{116,117,118} Πράγματι, η αριθμητική ή οι μαθηματικές δεξιότητες συνδέονται αναπόφευκτα με την επένδυση στη γνώση των οικονομικών εννοιών που απαιτούνται για τη λήψη βέλτιστων οικονομικών αποφάσεων.^{119,120,121} Οι Mandell, Lusardi & Tufano προσπαθούν να ενσωματώσουν αυτή την ικανότητα συμπεριλαμβάνοντας στοιχεία που απαιτούν από τους ερωτηθέντες να εφαρμόσουν κατάλληλα τις γνώσεις τους. Υπάρχει ασυνέπεια στον τρόπο ανάλυσης των απαντήσεων στις ερωτήσεις για την αξιολόγηση του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού των ατόμων. Ορισμένοι ερευνητές εστιάζουν στο συνολικό αριθμό των σωστών απαντήσεων^{122,123,124}, αλλά άλλοι αναλύουν την απάντηση σε κάθε ερώτηση χωριστά και με αυτόν τον τρόπο περιορίζεται ο αριθμός των ερωτήσεων. Τέλος, ορισμένοι ερευνητές πρότειναν να σταθμίζονται τα δεδομένα γνώσης, ώστε να λαμβάνονται υπόψη η σχετική συνάφεια και η δυσκολία των ερωτήσεων. Παρότι αρκετές μελέτες υπογραμμίζουν τη σημασία του χρηματοοικονομικού γραμματισμού στη λήψη οικονομικών αποφάσεων ή συμπεριφοράς, είναι φανερό ότι ο οικονομικός αναλφαριθμητισμός συνιστά καίριο ζήτημα σε όλο τον κόσμο, από ανθρώπους στις ανεπτυγμένες χώρες έως εκείνους στις

¹¹³ Volpe, R. P., Chen, H. & Pavlicko, J. J. (1996). Personal investment literacy among college students: A survey. *Financial Practice and Education*, 6(2), 86-94.

¹¹⁴ Müller, S. & Weber, M. (2010). Financial literacy and mutual fund investments: who buys actively managed funds? *Schmalenbach Business Review*, 62(2), 126-153.

¹¹⁵ Jones, J. (2006). College students' knowledge and use of credit. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 16(2).

¹¹⁶ Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2007). Baby boomer retirement security: The roles of planning, financial literacy, and housing wealth. *Journal of monetary Economics*, 54(1), 205-224.

¹¹⁷ Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2007). Financial literacy and retirement planning: New evidence from the Rand American Life Panel. *Michigan Retirement Research Center Research Paper No. WP*, 157.

¹¹⁸ Gustman, A. L., Steinmeier, T. L. & Tabatabai, N. (2012). Financial knowledge and financial literacy at the household level. *American Economic Review*, 102(3), 309-13.

¹¹⁹ Almenberg, J. & Widmark, O. (2011). Numeracy, financial literacy and participation in asset markets.

¹²⁰ Banks, J. (2010). Cognitive function, financial literacy and financial outcomes at older ages: Introduction. *The Economic Journal*, 120(548), F357-F362.

¹²¹ Hung, A., Parker, A. M. & Yoong, J. (2009). Defining and measuring financial literacy.

¹²² Volpe, R. P., Chen, H. & Pavlicko, J. J. (1996). Personal investment literacy among college students: A survey. *Financial Practice and Education*, 6(2), 86-94.

¹²³ Worthington, A. C. (2006). Predicting financial literacy in Australia.

¹²⁴ Servon, L. J. & Kaestner, R. (2008). Consumer financial literacy and the impact of online banking on the financial behavior of lower-income bank customers. *Journal of consumer affairs*, 42(2), 271-305.

αναπτυσσόμενες. Αυτή η σύγκρουση απαιτεί τη λήψη μέτρων από τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής, οι οποίοι είναι αρμόδιοι για την ανακούφιση των ανισοτήτων και της φτώχειας, ώστε να τους παρέχουν τόσο οικονομική, όσο και κοινωνική ευημερία. Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής είναι αναγκαίο να πραγματοποιήσουν λήψη μέτρων άμεσα, καθώς οι οικονομικά αναλφάβητοι πιθανότατα θα δημιουργούσαν προβλήματα όσον αφορά στη διαχείριση των χρημάτων, του χρέους και των επενδύσεων και αυτό θα έχει ως επακόλουθο να επηρεαστεί ολόκληρη η κοινωνία από αυτά τα ζητήματα.¹²⁵

Το 2008, το Διεθνές Δίκτυο Οικονομικής Εκπαίδευσης (International Network on Financial Education – INFE) ιδρύθηκε από τον ΟΟΣΑ (OECD) και έκτοτε εργάζεται εντατικά, προκειμένου να είναι σε θέση να διαχειρίζεται στοιχεία που προέρχονται από ανομοιογενείς τρόπους μέτρησης και να μετρά αποτελεσματικότερα τόσο τον οικονομικό γραμματισμό, όσο και την οικονομική ένταξη. Αναπτύχθηκε, λοιπόν, ένα κοινό εργαλείο μέτρησης ώστε να είναι δυνατή η παραγωγή συγκρίσιμων διαχρονικά και διακρατικά αποτελεσμάτων. Ωστόσο, μέχρι στιγμής δεν έχει επιτευχθεί η καθολική του χρήση από τις χώρες που συνεργάζονται με τον ΟΟΣΑ, αλλά η αυξανόμενη χρήση της «εργαλειοθήκης» αναμένεται να διευκολύνει τις μετρήσεις στο μέλλον. Η απόφαση να γίνονται οι σχετικές μετρήσεις στα πλαίσια του προγράμματος PISA (Programme for International Student Assessment) είναι αποτέλεσμα της δυσκολίας συγκέντρωσης στοιχείων οικονομικού γραμματισμού, του οποίου (προγράμματος) σκοπός είναι η μελέτη των σχολικών επιδόσεων μαθητών ηλικίας 15 ετών.¹²⁶

¹²⁵ Kempson, E. (2009). Framework for the development of financial literacy baseline surveys: A first international comparative analysis.

¹²⁶ Klapper, L., Lusardi, A. & Van Oudheusden, P. (2015). Financial literacy around the world. *World Bank. Washington DC: World Bank.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

4.1. Η περίπτωση των νέων

Με την αυξανόμενη πολυπλοκότητα και τη διαθεσιμότητα ενός τεράστιου καλαθιού γεμάτων ποικιλία χρηματοοικονομικών προϊόντων και υπηρεσιών, το έργο της διαχείρισης χρημάτων έχει γίνει ακόμη πιο δύσκολο, ιδιαίτερα για τους νέους. Σήμερα, σε αναπτυσσόμενες χώρες όπως η Ινδία, υπάρχουν άφθονα χρηματοοικονομικά προϊόντα διαθέσιμα, ακόμη και για άτομα χαμηλότερου εισοδήματος, όπως η δυνατότητα ανοίγματος τραπεζικού λογαριασμού χωρίς ελάχιστη κατάθεση, παρέχοντας έτσι τεράστιες εναλλακτικές λύσεις και λήψη της τελικής απόφασης από τους νέους.¹²⁷ Καθώς οι νέοι πρέπει να ζήσουν μια καλύτερη ζωή στο μέλλον, οι αποφάσεις που θα λάβουν θα τους επηρεάσουν για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Αυτό καθιστά επιτακτική την κατανόηση του κόσμου των οικονομικών για να αποφευχθεί η λανθασμένη επιλογή χρηματοοικονομικών προϊόντων. Οι Lusardi & Tufano¹²⁸ τόνισαν την ανάγκη της χρηματοοικονομικής ικανότητας (χρηματοοικονομικός αλφαριθμητισμός), καθώς οι χρηματοπιστωτικές αγορές προσφέρουν πιο σύνθετα προϊόντα και η ευθύνη για την επένδυση και την εξοικονόμηση έχει μετατοπιστεί από την κυβέρνηση, τους εργοδότες¹²⁹ και ακόμη και τους γονείς (που ανησυχούν για τις συνταξιοδοτήσεις τους) στα νεαρά άτομα. Έρευνες από όλο τον κόσμο έχουν αποδείξει χαμηλότερο επίπεδο χρηματοοικονομικής παιδείας, ιδιαίτερα μεταξύ των νέων, γεγονός που εγείρει σοβαρό ζήτημα σχετικά με την ικανότητα του ατόμου να εξασφαλίσει την οικονομική του ευημερία.¹³⁰

Λόγω των μεταβαλλόμενων συνθηκών και αναγκών του ατόμου, μαζί με το πέρασμα του χρόνου και τη δυναμική φύση των χρηματοοικονομικών προϊόντων, υπάρχει απόλυτη ανάγκη για συνεχή ενημέρωση του χρηματοοικονομικού γραμματισμού μεταξύ των ατόμων όλων των ηλικιακών ομάδων. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο αρκετές

¹²⁷ Filipiak, U. & Walle, Y. M. (2015). *The financial literacy gender gap: A question of nature or nurture?* (No. 176). Discussion Papers.

¹²⁸ Lusardi, A. & Tufano, P. (2015). Debt literacy, financial experiences, and overindebtedness. *Journal of Pension Economics & Finance*, 14(4), 332-368.

¹²⁹ Herd, P., Holden, K. & Su, Y. T. (2012). The links between early-life cognition and schooling and late-life financial knowledge. *Journal of Consumer Affairs*, 46(3), 411-435.

¹³⁰ Garg, N. & Singh, S. (2018). Financial literacy among youth. *International journal of social economics*.

οικονομίες και οργανισμοί έχουν προσπαθήσει να βελτιώσουν το επίπεδο χρηματοοικονομικής παιδείας των ατόμων. Στην Αυστραλία, η Αυστραλιανή Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς και Επενδύσεων ξεκίνησε το ASIC (Australian securities & investment commission/Αυστραλιανή Επιτροπή κινητών αξιών και επενδύσεων). Η Νέα Ζηλανδία πλαισίωσε την Εθνική Στρατηγική για τον Χρηματοοικονομικό Αλφαριθμητισμό, το Ηνωμένο Βασίλειο την Αρχή χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών του Ηνωμένου Βασιλείου και η Ινδία την αποθεματική τράπεζα της Ινδίας (η οποία έχει επίσης ανοίξει διάφορα Κέντρα Χρηματοοικονομικού Γραμματισμού), με σκοπό τη βελτίωση του χρηματοοικονομικού γραμματισμού. Ο χρηματοοικονομικός γραμματισμός είναι σημαντικός για τις αναπτυσσόμενες και τις ανεπτυγμένες οικονομίες, καθώς προσπαθούν σθεναρά να βελτιώσουν την οικονομική ευημερία των πολιτών τους.¹³¹ Επιπλέον, η χρηματοοικονομική παιδεία θεωρείται ως μέσο για την επιτάχυνση της οικονομικής ευημερίας. Ως εκ τούτου, η κατοχή οικονομικών γνώσεων θα βοηθούσε τα νοικοκυριά με τις καθημερινές οικονομικές εργασίες, την αντιμετώπιση των οικονομικών καταστάσεων έκτακτης ανάγκης και ακόμη και της φτώχειας.¹³² Ο χρηματοοικονομικός αλφαριθμητισμός και η οικονομική ένταξη είναι αναπόσπαστα στοιχεία για την καταπολέμηση της φτώχειας, είναι δύο στοιχεία μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής.¹³³

Ειδικότερα, η οικονομική κατάσταση της σημερινής νεολαίας χαρακτηρίζεται όλο και περισσότερο από υψηλά επίπεδα χρέους. Μεταξύ 1997 και 2007, το μέσο προπτυχιακό χρέος φοιτητικών δανείων αυξήθηκε από \$ 9.250 σε \$ 19.200 - αύξηση 58% μετά τον υπολογισμό του πληθωρισμού. Το μέσο χρέος για φοιτητές που αποφοίτησαν με δάνεια αυξήθηκε κατά 6%, σε μόλις ένα χρόνο μεταξύ 2006 και 2007, από 18,976 \$ σε 20,098 \$. Επιπλέον, το μέσο χρέος πιστωτικών καρτών μεταξύ φοιτητών αυξήθηκε από 946 \$ το 2004 σε 1.645 \$ το 2009 (και τα δύο στοιχεία σε δολάρια 2004), αύξηση 74%. Αυτά τα χρέη προκαλούν άγχος στους νέους και επηρεάζουν σημαντικές εργασιακές αποφάσεις. Η δημοσκόπηση του National Endowment for Financial Education (NEFE) σε νέους ενήλικες ηλικίας 22–29 ετών διαπίστωσε ότι, από όσους έχουν χρέη, το 30% δήλωσε ότι

¹³¹ Garg, N. & Singh, S. (2018). Financial literacy among youth. *International journal of social economics*.

¹³² Md, A. M. H. A. P. (2015). A comparison on financial literacy between welfare recipients and non-welfare recipients in Brunei. *International Journal of Social Economics*.

¹³³ Garg, N. & Singh, S. (2018). Financial literacy among youth. *International journal of social economics*.

ανησυχεί συχνά για αυτό. Το 29% είχε αναβάλει ή αποφάσισε να συνεχίσει την εκπαίδευσή του λόγω χρέους και το 22% είχε επιλέξει εργασία που διαφορετικά δεν θα επέλεγε για τον ίδιο λόγο.¹³⁴ Υπάρχουν άλλες δυνητικά δαπανηρές συνέπειες από τη συσσώρευση υψηλών επιπέδων χρέους από νωρίς, όπως η πτώχευση.¹³⁵ Για παράδειγμα, η Επιτροπή Τραπεζών, Στέγασης και Αστικών Υποθέσεων της Γερουσίας των ΗΠΑ ανέφερε το 2002 ότι η ταχύτερα αναπτυσσόμενη ομάδα πτωχευτικών υπευθύνων ήταν εκείνοι ηλικίας 25 ετών και νεότεροι. Αυτά τα υψηλά επίπεδα χρέους μπορούν επίσης να εμποδίσουν τους νέους εργαζόμενους να επωφεληθούν από τις συντάξεις που παρέχονται από τον εργοδότη.¹³⁶

Αυτά τα χρέη προκαλούν ιδιαίτερη ανησυχία, δεδομένης της πρόσφατης απόδειξης ότι οι νέοι ενδέχεται να στερούνται επαρκών γνώσεων για την επιτυχημένη πλοήγηση στις οικονομικές τους αποφάσεις. Για παράδειγμα, μια μελέτη του Εθνικού Συμβουλίου Οικονομικής Εκπαίδευσης για μαθητές λυκείου και ενήλικες σε ηλικία εργασίας έδειξε έλλειψη γνώσης μεταξύ των ερωτηθέντων σχετικά με τις θεμελιώδεις οικονομικές έννοιες, επιβεβαιώνοντας τα στοιχεία που παρέχει ο συνασπισμός Jump \$tart for Personal Financial Literacy. Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής ανησυχούν τόσο πολύ για τα οικονομικά των νέων, που η πράξη λογοδοσίας, ευθύνης και αποκάλυψης (CARD) του 2009 περιλάμβανε διάφορες διατάξεις που αποσκοπούσαν ειδικά στην προστασία των νεότερων καταναλωτών και κατόχων πιστωτικών καρτών. Για παράδειγμα, οι πιστωτικές κάρτες δεν θα εκδίδονται πλέον σε νέους ηλικίας κάτω των 21 ετών, εκτός εάν έχουν ενήλικες συνυπογράφοντες ή μπορούν να αποδείξουν ότι διαθέτουν τα μέσα για να εξοφλήσουν το χρέος. Οι φοιτητές θα πρέπει να λάβουν άδεια από γονείς ή κηδεμόνες για να αυξήσουν τα πιστωτικά όρια στους κοινούς λογαριασμούς.

Προηγούμενη έρευνα διαπίστωσε ότι η χρηματοοικονομική παιδεία μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις στην οικονομική συμπεριφορά. Τα άτομα με χαμηλή οικονομική παιδεία είναι πιο πιθανό να έχουν προβλήματα με το χρέος, με λιγότερες πιθανότητες να

¹³⁴ Lusardi, A., Mitchell, O. S. & Curto, V. (2010). Financial literacy among the young. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 358-380.

¹³⁵ Roberts, J. A. & Jones, E. (2001). Money attitudes, credit card use, and compulsive buying among American college students. *Journal of consumer affairs*, 35(2), 213-240.

¹³⁶ Lusardi, A., Mitchell, O. S. & Curto, V. (2010). Financial literacy among the young. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 358-380.

συμμετάσχουν στο χρηματιστήριο¹³⁷, να επιλέξουν αμοιβαία κεφάλαια με χαμηλότερα τέλη¹³⁸, να συσσωρεύσουν πλούτο και να διαχειριστούν τον πλούτο αποτελεσματικά^{139,140}, καθώς και να σχεδιάσουν συνταξιοδότηση.¹⁴¹ Ο οικονομικός γραμματισμός είναι ένα σημαντικό συστατικό της ορθής λήψης οικονομικών αποφάσεων και πολλοί νέοι άνθρωποι επιθυμούν να έχουν περισσότερες οικονομικές γνώσεις. Σε μια έρευνα του 2009 σχετικά με τη χρήση πιστωτικών καρτών μεταξύ προπτυχιακών φοιτητών, το 84% των φοιτητών δήλωσαν ότι χρειάζονταν περισσότερη εκπαίδευση σε θέματα οικονομικής διαχείρισης, το 64% θα ήθελαν να λαμβάνουν πληροφορίες σχετικά με θέματα χρηματοοικονομικής διαχείρισης στο γυμνάσιο και το 40% θα ήθελαν να λάβουν τέτοιες πληροφορίες ως πρωτοετείς φοιτητές. Η κατανόηση του οικονομικού γραμματισμού μεταξύ των νέων είναι επομένως κρίσιμης σημασίας για τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής σε διάφορους τομείς, μπορεί να βοηθήσει όσους επιθυμούν να επινοήσουν αποτελεσματικά προγράμματα χρηματοοικονομικής εκπαίδευσης που απευθύνονται σε νέους, καθώς και εκείνους που γράφουν νομοθεσία για την προστασία των νεότερων καταναλωτών.¹⁴²

4.1.1.Χρηματοοικονομικές γνώσεις

Ένα άτομο με χρηματοοικονομική παιδεία έχει τη βασική γνώση ορισμένων βασικών οικονομικών εννοιών. Ως εκ τούτου, η χρηματοοικονομική γνώση ορίζεται ως βασική διάσταση του χρηματοοικονομικού γραμματισμού¹⁴³ και τις περισσότερες φορές θεωρείται ως συνώνυμο της χρηματοοικονομικής παιδείας.¹⁴⁴ Ο Huston προσδιόρισε

¹³⁷ Van Rooij, M., Lusardi, A. & Alessie, R. (2011). Financial literacy and stock market participation. *Journal of Financial economics*, 101(2), 449-472.

¹³⁸ Hastings, J. S. & Tejada-Ashton, L. (2008). *Financial literacy, information, and demand elasticity: Survey and experimental evidence from Mexico* (No. w14538). National Bureau of Economic Research.

¹³⁹ Hilgert, M. A. & Hogarth, J. M. (2003). Household financial management: The connection between knowledge and behavior. *Federal Reserve Bulletin*.

¹⁴⁰ Stango, V. & Zinman, J. (2007). *Fuzzy math and red ink: When the opportunity cost of consumption is not what it seems*. Working Paper, Dartmouth College.

¹⁴¹ Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2011). *Financial literacy and planning: Implications for retirement wellbeing* (No. w17078). National Bureau of Economic Research.

¹⁴² Garg, N. & Singh, S. (2018). Financial literacy among youth. *International journal of social economics*.

¹⁴³ Huston, S. J. (2010). Measuring financial literacy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 296-316.

¹⁴⁴ Hilgert, M. A., Hogarth, J. M. & Beverly, S. G. (2003). Household financial management: The connection between knowledge and behavior. *Fed. Res. Bull.*, 89, 309.

τέσσερα κύρια στοιχεία της χρηματοοικονομικής γνώσης μετά από ανασκόπηση 71 μελετών: βασικές έννοιες χρήματος, αποταμίευση ή επένδυση, δανεισμός και έννοιες προστασίας. Ο OECD-INFE περιλάμβανε τη γνώση ή την κατανόηση πέντε βασικών εννοιών για τη συγκρότηση της διάστασης της χρηματοοικονομικής γνώσης - απλό επιτόκιο, σύνθετος τόκος, διαχρονική αξία χρήματος, επίδραση του πληθωρισμού στα επίπεδα τιμών και επίδραση του πληθωρισμού στις αποδόσεις των επενδύσεων.¹⁴⁵ Οι Lusardi & Mitchell αξιολόγησαν τη χρηματοοικονομική γνώση των Αμερικανών, καλύπτοντας τις έννοιες - υπολογισμός επιτοκίου, πληθωρισμός και λειτουργία της διαφοροποίησης κινδύνου. Οι Herd, Holden & Su μέτρησαν τις οικονομικές γνώσεις ως τη γνώση του ατόμου για τις δικές του οικονομικές καταστάσεις, αντί για βασικές οικονομικές έννοιες, και τις αντιμετώπισαν ως προϋπόθεση για την αποτελεσματική λήψη οικονομικών αποφάσεων.¹⁴⁶

Επιπρόσθετα, για να καταγράψουν τη χρηματοοικονομική γνώση των Ινδών, οι Filipiak & Walle τους έκαναν ερωτήσεις γενικής χρηματοοικονομικής γνώσης (σχετικά με τις κρατικές εγγυήσεις για καταθέσεις σε εθνικές τράπεζες, την τρέχουσα αξία των επενδύσεών τους) και συγκεκριμένες ερωτήσεις οικονομικών γνώσεων (σχετικά με την πιστωτική κάρτα, την κάρτα Kisan).¹⁴⁷ Τα άτομα με υψηλές οικονομικές γνώσεις είχαν περισσότερες πιθανότητες να κατανοήσουν καλύτερα τις βασικές οικονομικές έννοιες, όπως τις μειώσεις των τόκων, τη διαχρονική αξία του χρήματος, την επίδραση του πληθωρισμού στα επίπεδα τιμών, την επίδραση του πληθωρισμού στις αποδόσεις των επενδύσεων, την αριθμητική, τη σχέση μεταξύ κινδύνου και απόδοσης, τον ρόλο της διαφοροποίησης στη μείωση του κινδύνου, τη λειτουργία των πιστωτικών καρτών, και είχαν υψηλή αυτοαντίληψη οικονομικών γνώσεων. Οι περισσότεροι από τους ερευνητές διαπίστωσαν ότι τα άτομα είχαν χαμηλό επίπεδο οικονομικών γνώσεων, χαμηλή κατανόηση του υπολογισμού και της λειτουργίας των πιστωτικών καρτών.¹⁴⁸ Οι Agarwalla & al. ανέφεραν ότι οι εργαζόμενοι νέοι της Ινδίας είχαν κακές επιδόσεις στο σκέλος της

¹⁴⁵ Garg, N. & Singh, S. (2018). Financial literacy among youth. *International journal of social economics*.

¹⁴⁶ Herd, P., Holden, K. & Su, Y. T. (2012). The links between early-life cognition and schooling and late-life financial knowledge. *Journal of Consumer Affairs*, 46(3), 411-435.

¹⁴⁷ Filipiak, U. & Walle, Y. M. (2015). *The financial literacy gender gap: A question of nature or nurture?* (No. 176). Discussion Papers.

¹⁴⁸ Garg, N. & Singh, S. (2018). Financial literacy among youth. *International journal of social economics*.

χρηματοοικονομικής γνώσης, εμφανίζοντας έλλειψη βασικής αριθμητικής, αδυναμία κατανόησης των βασικών αρχών που σχετίζονται με το χρήμα και αδυναμία εκτίμησης της επίδρασης του πληθωρισμού στο ποσοστό απόδοσης.^{149,150}

4.1.2.Οικονομική συμπεριφορά

Ο τρόπος συμπεριφοράς ενός ατόμου θα επηρεάσει σημαντικά την οικονομική του ευημερία. Ως εκ τούτου, είναι αναγκαίο να ληφθούν στοιχεία για τη διάσταση της συμπεριφοράς στο πλαίσιο του μέτρου της χρηματοοικονομικής παιδείας. Τα άτομα που έχουν αυξημένη χρηματοοικονομική συμπεριφορά είναι πιο πιθανό να συμμετάσχουν σε χρηματιστήριο και επίσημες χρηματοπιστωτικές αγορές, την πραγματοποίηση έγκαιρης πληρωμής λογαριασμών, προτιμούν τις αποταμιεύσεις παρά τα δάνεια σε περίοδο κρίσης, τον προγραμματισμό συνταξιοδότησης, συσσωρεύουν και διαχειρίζονται καλά τα περιουσιακά στοιχεία, προτιμούν δανεισμό χαμηλού κόστους, σχεδιάζουν και παρακολουθούν τον προϋπολογισμό του νοικοκυριού και τα προσωπικά οικονομικά, έχουν τραπεζικό λογαριασμό, λαμβάνουν τις κατάλληλες οικονομικές αποφάσεις και έχουν υψηλή ικανότητα δαπανών.

Οι Lusardi & Tufano βρήκαν ότι μόνο το ένα τρίτο του πληθυσμού των ΗΠΑ μπορούσε να εφαρμόσει την έννοια του σύνθετου επιτοκίου σε πραγματικές καταστάσεις. Ο Huston διαπίστωσε ότι όσοι εμφάνιζαν συμπεριφορά χαμηλού κόστους διέθεταν περισσότερο πλούτο. Οι Cole, Sampson & Zia ερεύνησαν την Ινδία και την Ινδονησία και ανέφεραν λιγότερη πρόσβαση σε τραπεζικούς λογαριασμούς και στις δύο χώρες, δηλαδή μόλις 12% για την Ινδία και 41% για την Ινδονησία και περισσότερη πρόσβαση σε άτυπες πιστώσεις – 64% στα ινδικά νοικοκυριά και 52% στα νοικοκυριά της Ινδονησίας.¹⁵¹ Οι Agarwalla & al. διαπίστωσαν ότι η πλειονότητα των νέων Ινδών εργαζόμενων (68%)

¹⁴⁹ Agarwalla, S. K., Barua, S. K., Jacob, J. & Varma, J. R. (2013). Financial literacy among working young in urban India. *Indian Institute of Management Ahmedabad, WP*, (2013-10), 02.

¹⁵⁰ Garg, N. & Singh, S. (2018). Financial literacy among youth. *International journal of social economics*.

¹⁵¹ Cole, S. A., Sampson, T. A. & Zia, B. H. (2009). *Financial literacy, financial decisions, and the demand for financial services: evidence from India and Indonesia* (pp. 09-117). Cambridge, MA: Harvard Business School.

παρουσίαζαν επιθυμητή οικονομική συμπεριφορά, δηλαδή ήταν πειθαρχημένοι όταν ασχολούνταν με τα οικονομικά του νοικοκυριού και ήταν πιο πιθανό να πληρώσουν έγκαιρα τους λογαριασμούς, να θέτουν οικονομικούς στόχους, να αξιολογούν προσεκτικά τα χρηματοοικονομικά προϊόντα και να εξαρτώνται από αποταμιεύσεις ή περιουσιακά στοιχεία αντί για δανεισμό σε περιόδους κρίσης.¹⁵²

4.2. Η περίπτωση των γυναικών στην Ευρώπη και τον κόσμο

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, στις ΗΠΑ έγιναν πολλές μελέτες παγκοσμίως σε μια πρώτη προσπάθεια μέτρησης του οικονομικού αλφαριθμητισμού του πληθυσμού, μέχρι που το 2005 οι Lusardi, Mitchell & Curto δημιούργησαν ένα μοντέλο που περιείχε τρία βασικά ερωτήματα που σχετίζονταν με τις έννοιες του επιτοκίου, της διαφοροποίησης κινδύνου και του πληθωρισμού, με στόχο να αξιολογηθεί ο οικονομικός αλφαριθμητισμός των ενηλίκων.¹⁵³ Οι τρεις αυτές ερωτήσεις χρησιμοποιούνται σε παγκόσμιο επίπεδο έως σήμερα, ενώ χρησιμοποιήθηκαν και στην ποσοτική διερεύνηση του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού ανδρών και γυναικών. Διάφοροι οργανισμοί, όπως ο ΟΟΣΑ, ανέπτυξαν τέτοιας μορφής μοντέλα για τη μέτρηση του οικονομικού αλφαριθμητισμού, του οποίου το ερωτηματολόγιο απευθύνεται σε ενήλικες 18-79 ετών. Με βάση διεθνείς έρευνες, οι γυναίκες χαρακτηρίζονται συνήθως από χαμηλότερο επίπεδο χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού σε σχέση με τους άνδρες. Το 2014, ο οργανισμός Standard & Poor's διενήργησε έρευνα για τον χρηματοοικονομικό αλφαριθμητισμό, η οποία έδειξε ότι, σε παγκόσμιο επίπεδο, χρηματοοικονομικά εγγράμματο είναι το 35% των ανδρών έναντι 30% των γυναικών,¹⁵⁴ ενώ αντίστοιχη έρευνα του 2016 έδειξε ότι στις χώρες του ΟΟΣΑ το 69% των ανδρών έναντι 56% των γυναικών πέτυχε τη βάση στη βαθμολογία της σχετικής αξιολόγησης.

¹⁵² Garg, N. & Singh, S. (2018). Financial literacy among youth. *International journal of social economics*.

¹⁵³ Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2011). *Financial literacy and planning: Implications for retirement wellbeing* (No. w17078). National Bureau of Economic Research.

¹⁵⁴ Hasler, A. & Lusardi, A. (2017). The gender gap in financial literacy: A global perspective. *Global Financial Literacy Excellence Center, The George Washington University School of Business*.

Ταυτόχρονα, όμως, οι γυναίκες ενδιαφέρονται πολύ λιγότερο για οικονομικής φύσεως ζητήματα, δίχως να μπορεί να ξεκαθαριστεί αν αυτό συμβαίνει επειδή θεωρούν ότι δεν γνωρίζουν αρκετά καλά τα οικονομικά ζητήματα ώστε να ασχοληθούν αποτελεσματικά με αυτά ή αν, αντίθετα, το περιορισμένο ενδιαφέρον συνιστά την αιτία για τις περιορισμένες γνώσεις και τη χαμηλή αυτοπεποίθησή τους. Αλλά και όσον αφορά στην οικονομική τους συμπεριφορά προκύπτει ότι οι γυναίκες παγκοσμίως, και ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες, είναι λιγότερο πιθανό να έχουν στην κατοχή τους έναν τραπεζικό λογαριασμό, να αποταμιεύουν και να χρησιμοποιούν επενδυτικά ή άλλα τραπεζικά προϊόντα.¹⁵⁵ Συγκεκριμένα, το χαμηλό επίπεδο αυτοπεποίθησης των γυναικών συγκριτικά και με τους άνδρες στη λήψη πολλών οικονομικών αποφάσεων είναι ένα αδιαμφισβήτητο γεγονός. Γυναίκες και άνδρες δηλώνουν παρόμοια επίπεδα αυτοπεποίθησης όταν παίρνουν καθημερινές αποφάσεις σε σχέση με το νοικοκυριό ή τον προσωπικό τους προϋπολογισμό, τη διαχείριση του χρέους και των πιστωτικών τους καρτών, την αποταμίευση, όταν όμως υπάρχει ανάγκη λήψης σημαντικών αποφάσεων από τις γυναίκες, που έχουν σχέση με τις επενδύσεις ή την οικονομική τους εξασφάλιση για τα έτη μετά τη συνταξιοδότηση, αισθάνονται πολύ λιγότερη σιγουριά.

Σε κάποιες χώρες, όπως η Βρετανία και ο Καναδάς, η ικανότητα των γυναικών είναι αυξημένη σε ζητήματα που σχετίζονται με την επιτυχημένη αντιμετώπιση δύσκολων οικονομικών συνθηκών, ενώ αντίθετα η ικανότητα των ανδρών είναι αυξημένη σε ζητήματα επιλογής χρηματοοικονομικών προϊόντων, μακροπρόθεσμου σχεδιασμού και χρηματοοικονομικής ενημέρωσης. Όσον αφορά στις γυναίκες που αντιμετωπίζουν πιο συχνά συνθήκες φτώχειας, ο τομέας αυτός είναι εκείνος της εξοικονόμησης, ενώ για τους άνδρες, που συχνά είναι πιο ευκατάστατοι, ο τομέας είναι εκείνος της αύξησης του πλούτου. Έναν από τους βασικούς λόγους για τους οποίους η προώθηση του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού και της οικονομικής ενδυνάμωσης των γυναικών οφείλει να αποτελεί προτεραιότητα για όλους και όλες συνιστά το γεγονός ότι η απόκλιση αυτή καταλήγει σε έναν φαύλο κύκλο, όπου ακόμα περισσότερες γυναίκες μένουν εγκλωβισμένες σε συνθήκες φτώχειας και οικονομικής οπισθοδρόμησης.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Hasler, A. & Lusardi, A. (2017). The gender gap in financial literacy: A global perspective. *Global Financial Literacy Excellence Center, The George Washington University School of Business*.

¹⁵⁶ Hung, A., Yoong, J. & Brown, E. (2012). Empowering women through financial awareness and education.

4.3. Κοινωνικοοικονομικοί, δημογραφικοί παράγοντες και χρηματοοικονομική παιδεία

Οι ερευνητές ανακάλυψαν ότι κοινωνικοοικονομικοί και δημογραφικοί παράγοντες όπως η ηλικία, το φύλο, το εισόδημα και το οικογενειακό υπόβαθρο ενός ατόμου επηρεάζουν επίσης το επίπεδο οικονομικής παιδείας και τις διαστάσεις του (οικονομικές γνώσεις, οικονομική στάση και οικονομική συμπεριφορά). Προηγούμενη έρευνα έδειξε ότι οι κοινωνικοοικονομικοί και δημογραφικοί παράγοντες ενός ατόμου επηρεάζουν το επίπεδο χρηματοοικονομικής παιδείας και τις διαστάσεις του. Στο πλαίσιο της ηλικίας, γενικά, οι νεαροί ενήλικες και οι ενήλικες μεγαλύτερης ηλικίας εμφάνισαν χαμηλότερο χρηματοοικονομικό αλφαριθμητισμό. Όσον αφορά το φύλο, οι γυναίκες είχαν περισσότερες πιθανότητες να έχουν χαμηλό οικονομικό αλφαριθμητισμό, καθώς έδωσαν περισσότερες απαντήσεις «δεν ξέρω» σε ερωτήσεις χρηματοοικονομικής παιδείας¹⁵⁷ και διέθεταν χαμηλό επίπεδο οικονομικών γνώσεων για τα χρέη. Οι Lusardi & Mitchell αποκάλυψαν το χάσμα των φύλων στον οικονομικό γραμματισμό ατόμων ηλικίας 23 έως 28 ετών στις ΗΠΑ. Οι Cole, Sampson & Zia διαπίστωσαν ότι οι οικογένειες με γυναίκα επικεφαλής είχαν χαμηλό επίπεδο οικονομικών γνώσεων. Ωστόσο, στην Ινδία, ο χρηματοοικονομικός γραμματισμός δεν προβλεπόταν σημαντικά κατά φύλο. Οι Filipiak & Walle εξέτασαν τις μητρογραμμικές και πατριαρχικές πολιτείες της Ινδίας και υποστήριξαν ότι δεν είναι ότι η φύση έκανε τους άνδρες να είναι πιο ενημερωμένοι από τις γυναίκες, αλλά το είδος της φροντίδας που έλαβαν (συμμετοχή στη λήψη οικονομικών αποφάσεων) είναι αυτό που καθορίζει το επίπεδο οικονομικής παιδείας τους. Οι Yu & al. δήλωσαν την ανάγκη για περισσότερη έρευνα για την αποκάλυψη των υποκείμενων διαφορών μεταξύ των φύλων στον οικονομικό αλφαριθμητισμό.¹⁵⁸

Στο πλαίσιο του εισοδήματος, το επίπεδο χρηματοοικονομικής παιδείας τείνει να αυξάνεται με την αύξηση του εισοδήματος. Ο οικονομικός αλφαριθμητισμός ήταν χαμηλός μεταξύ των νεαρών γυναικών (με πτυχίο κολεγίου) σε σύγκριση με τους νέους άνδρες (με πτυχίο κολεγίου). Οι Cole & al. βρήκαν σημαντική θετική συσχέτιση μεταξύ της γνωστικής ικανότητας και του χρηματοοικονομικού γραμματισμού τόσο στην Ινδία όσο

¹⁵⁷ Bucher-Koenen, T., Lusardi, A., Alessie, R. & Van Rooij, M. (2017). How financially literate are women? An overview and new insights. *Journal of Consumer Affairs*, 51(2), 255-283.

¹⁵⁸ Garg, N. & Singh, S. (2018). Financial literacy among youth. *International journal of social economics*.

και στην Ινδονησία. Ορισμένες ερευνητικές μελέτες κατέδειξαν ότι υπήρχε σημαντική σχέση μεταξύ του οικονομικού γραμματισμού και του μορφωτικού επιπέδου, με την τριτοβάθμια εκπαίδευση να υποδηλώνει υψηλό χρηματοοικονομικό γραμματισμό και συνεπώς οι λιγότερο μορφωμένοι άνθρωποι είναι πιο πιθανό να έχουν λιγότερες γνώσεις στα οικονομικά. Στο πλαίσιο της οικογενειακής κατάστασης, ο χαμηλότερος οικονομικός αλφαριθμητισμός ήταν πιο διαδεδομένος μεταξύ των διαζευγμένων, χήρων ή χωρισμένων ατόμων, νεαρών ανύπαντρων και νεαρών παντρεμένων χωρίς παιδιά. Ωστόσο, οι Cole & al. ανέφεραν ότι η οικογενειακή κατάσταση αποτελεί ασήμαντο παράγοντα πρόβλεψης του χρηματοοικονομικού γραμματισμού τόσο στην Ινδία, όσο και στην Ινδονησία. Επιπλέον, δεν υπάρχει σημαντική συσχέτιση μεταξύ του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού και των εργασιακών υποδομών, αλλά υπάρχει σημαντική συσχέτιση μεταξύ ετών εργασιακής εμπειρίας και χρηματοοικονομικής παιδείας.¹⁵⁹ Όσον αφορά στο οικογενειακό υπόβαθρο, τα άτομα, των οποίων οι γονείς έχουν υψηλή κοινωνικοοικονομική θέση, ήταν λιγότερο μορφωμένα οικονομικά.¹⁶⁰ Στο πλαίσιο της κοινωνικοποίησης, ο χρηματοοικονομικός γραμματισμός και οι οικονομικές συμβουλές αλληλοσυμπληρώνονται.¹⁶¹

Επομένως, η οικονομική κοινωνικοποίηση θα μπορούσε να συμβεί μέσω επίσημων φορέων, όπως τα σχολεία ή ανεπίσημων, όπως η οικογένεια.¹⁶² Η έντονη προσπάθεια των παγκόσμιων οικονομιών να βελτιώσουν την οικονομική ευημερία των πολιτών τους έχει συμβάλει στην αυξανόμενη σημασία της χρηματοοικονομικής παιδείας, καθώς εξοπλίζει τα άτομα με την ικανότητα να λαμβάνουν ποιοτικές οικονομικές αποφάσεις για τη βελτίωση της οικονομικής τους ευημερίας. Έχουν διεξαχθεί διάφορες μελέτες για τις διαφορετικές διαστάσεις του χρηματοοικονομικού αλφαριθμητισμού, για την αξιολόγηση της επίδρασης των κοινωνικοοικονομικών και δημογραφικών παραγόντων διαφορετικών ατόμων στο επίπεδο χρηματοοικονομικής παιδείας τους και γενικά αποκαλύφθηκε ότι το

¹⁵⁹ Jariwala, H. (2014). To study the level of financial literacy and its impact on investment decision-an in-depth analysis of investors in Gujarat State.

¹⁶⁰ Herd, P., Holden, K. & Su, Y. T. (2012). The links between early-life cognition and schooling and late-life financial knowledge. *Journal of Consumer Affairs*, 46(3), 411-435.

¹⁶¹ Bucher-Koenen, T., Lusardi, A., Alessie, R. & Van Rooij, M. (2017). How financially literate are women? An overview and new insights. *Journal of Consumer Affairs*, 51(2), 255-283.

¹⁶² Goldsmith, R. E. & Goldsmith, E. B. (2006). The effects of investment education on gender differences in financial knowledge. *Journal of Personal Finance*, 5(2), 55-69.

επίπεδο χρηματοοικονομικής παιδείας είναι χαμηλό σε ολόκληρο τον κόσμο. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι μελέτες γίνονται, ώστε να κατανοηθεί η επίδραση διαφόρων παραγόντων που επηρεάζουν τον χρηματοοικονομικό γραμματισμό, επειδή η κατανόηση των παραγόντων που συμβάλλουν ή μειώνουν την απόκτηση χρηματοοικονομικής παιδείας μεταξύ των νέων μπορεί να βοηθήσει στη λήψη πολιτικών παρεμβάσεων που στοχεύουν στην ενίσχυση της οικονομικής ευημερίας της νεολαίας.

Σε προηγούμενες μάλιστα μελέτες, βρέθηκε ότι σε αναπτυσσόμενες χώρες όπως η Ινδία, ο χρηματοοικονομικός γραμματισμός είναι χαμηλός. Περαιτέρω, έχει αποδειχθεί ότι οι άντρες έχουν γενικά καλύτερες οικονομικές γνώσεις, οικονομική συμπεριφορά και γενικό οικονομικό αλφαριθμητισμό σε σχέση με τις γυναίκες. Στην Ινδία, η κατάσταση είναι η ίδια εκτός από τις πολιτείες όπου κυριαρχούν οι γυναίκες όπως η Nagaland, Mizoram. Οι νέοι τείνουν να σημειώνουν χαμηλές βαθμολογίες όσον αφορά στις οικονομικές γνώσεις, την οικονομική στάση, την οικονομική συμπεριφορά και την πτυχή του χρηματοοικονομικού γραμματισμού. Στις περισσότερες περιπτώσεις, το υψηλό μορφωτικό επίπεδο βρέθηκε επίσης να είναι ένας σημαντικός δείκτης υψηλών οικονομικών γνώσεων, οικονομικής στάσης, οικονομικής συμπεριφοράς και χρηματοοικονομικής παιδείας. Τέλος, μαζί με αυτούς τους παράγοντες, η εργασιακή κατάσταση, το οικογενειακό υπόβαθρο καθώς και η οικονομική κοινωνικοποίηση επηρεάζουν επίσης τις οικονομικές γνώσεις, την οικονομική στάση, την οικονομική συμπεριφορά και τον οικονομικό γραμματισμό ενός ατόμου.¹⁶³

¹⁶³ Garg, N. & Singh, S. (2018). Financial literacy among youth. *International journal of social economics*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

5.1. Προκλήσεις για τη χρηματοοικονομική εκπαίδευση με βάση την κοινότητα

Οι συνέπειες των οικονομικών αποφάσεων και συμπεριφορών συσσωρεύονται κατά τη διάρκεια της ζωής. Ωστόσο, πολλοί καταναλωτές φαίνεται να μην κατανοούν τις βασικές έννοιες της προσωπικής χρηματοδότησης που θεωρούνται απαραίτητη προϋπόθεση για μια οικονομικά ασφαλή κατάσταση κατά τη διάρκεια της ζωής των ατόμων και των νοικοκυριών τους. Έτσι, φαίνεται ότι η απόκτηση χρηματοοικονομικών γνώσεων αποτελεί τον πυρήνα της θετικής οικονομικής ευημερίας. Η χρηματοοικονομική εκπαίδευση που απευθύνεται σε ενήλικες μέσω προγραμμάτων που βασίζονται στην κοινότητα ή στον εργοδότη παρέχει πληροφορίες βάσει της σιωπηρής ή ρητής λογικής ότι οι άνθρωποι θα κάνουν «καλύτερες» οικονομικές επιλογές με δεδομένη την έκθεση σε αυτές τις πληροφορίες και ότι η απόκτηση πληροφοριών είναι απαραίτητη σε όλη τη διάρκεια της ζωής. Τα προγράμματα χρηματοοικονομικής εκπαίδευσης που προσφέρονται σε κοινότητες για ενήλικες ταξινομούνται γενικά σε μία από τις διάφορες κατηγορίες: (α) γενική οικονομική διαχείριση (βασικός προϋπολογισμός, χρήση τραπεζών και διαχείριση πιστώσεων), εκπαιδευτικά προγράμματα, (β) συνταξιοδοτική εκπαίδευση στο χώρο εργασίας, (γ) εκπαίδευση που συνδέεται με την ιδιοκτησία σπιτιού και (δ) εκπαίδευση που συνδέεται με την πρόσβαση σε συγκεκριμένα τραπεζικά προϊόντα. Τα προγράμματα παρακινούνται συνήθως από την υπόθεση ότι το πρόγραμμα έχει μια επίδραση που μπορεί να αποδοθεί σε αυτό το ίδιο και όχι σε άλλες πτυχές της ζωής και του περιβάλλοντος των συμμετεχόντων. Πρόκειται για μια υπόθεση που προκύπτει συχνά από την παρατήρηση θετικών αλλαγών στη γνώση μεταξύ των συμμετεχόντων στο πρόγραμμα και την παραδοχή ότι αυτή η παρατηρούμενη αλλαγή θα αυξήσει την πιθανότητα να εμπλακούν οι συμμετέχοντες στην επιθυμητή συμπεριφορά—στην περίπτωση αυτή τη λήψη αποφάσεων που τους οδηγούν προς την οικονομική ασφάλεια.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Collins, J. M. & Holden, K. C. (2014). Measuring the impacts of financial literacy: Challenges for community-based financial education. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 2014(141), 79-88.

5.2. Αξιολόγηση Κοινοτικών Προγραμμάτων

Ενώ τα σχολεία αποτελούν έναν τομέα εστίασης για την παροχή χρηματοοικονομικής εκπαίδευσης, μια κοινή πηγή πληροφοριών για τους ενήλικες εκπαιδευόμενους, που προσαρμόζονται σε μια μεταβαλλόμενη χρηματοπιστωτική αγορά και στις μεταβαλλόμενες οικονομικές καταστάσεις, είναι τα εκπαιδευτικά προγράμματα που παρέχονται στις κοινότητες. Τα προγράμματα χρηματοοικονομικής εκπαίδευσης με βάση την κοινότητα τείνουν να καλύπτουν θέματα όπως (α) ανάπτυξη στόχων, που βοηθά τους ανθρώπους να αναλάβουν τον έλεγχο των οικονομικών τους επιλογών, (β) τον προϋπολογισμό, ο οποίος προωθεί την παρακολούθηση των δαπανών για την εξοικονόμηση και την αποπληρωμή του χρέους, (γ) διαχείριση της πίστωσης, η οποία περιλαμβάνει επιδιόρθωση προηγούμενων προβλημάτων και αναδιαμόρφωση υφιστάμενων υποχρεώσεων, (δ) πρόσβαση σε χρηματοοικονομικές υπηρεσίες, που περιλαμβάνουν άνοιγμα και χρήση λογαριασμών συναλλαγών και ταμειυτηρίου, καθώς και δανεισμού, (ε) προετοιμασία φόρου εισοδήματος, η οποία περιλαμβάνει στρατηγικές για τη χρήση επιστροφής χρημάτων και τρόπους αξιοποίησης των φορολογικών διατάξεων και (στ) αποταμίευση για το μέλλον, συμπεριλαμβανομένης της μεγιστοποίησης της πρόσβασης σε συνταξιοδοτικά και άλλα οφέλη, καθώς και στοχευμένα προϊόντα αποταμίευσης. Ανεξάρτητα από το θέμα, τα εκπαιδευτικά προγράμματα αντιμετωπίζουν τις ίδιες προκλήσεις για να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι η εκπαιδευτική προσπάθεια οδήγησε σε αλλαγές στη γνώση και στη συμπεριφορά που δεν θα είχαν συμβεί αν τα άτομα δεν είχαν πρόσβαση σε αυτό το πρόγραμμα.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Collins, J. M. & Holden, K. C. (2014). Measuring the impacts of financial literacy: Challenges for community-based financial education. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 2014(141), 79-88.

5.3. Συμπεράσματα

Σε όλο τον κόσμο, ο οικονομικός αλφαριθμητισμός είναι αρκετά χαμηλός, γεγονός που δεν σχετίζεται με το επίπεδο ανάπτυξης της χρηματοπιστωτικής αγοράς και το είδος της παροχής σύνταξης. Οι τρέχουσες οικονομικές συνθήκες έχουν προκαλέσει σοβαρές ανησυχίες για την οικονομική ασφάλεια των καταναλωτών, ειδικά για εκείνους που δεν διαθέτουν τις ικανότητες και τους πόρους να αντέξουν τις πτωτικές τάσεις της χρηματοπιστωτικής αγοράς και να επωφεληθούν από τις ανοδικές αυξήσεις. Τα άτομα αναλαμβάνουν την ευθύνη για έναν αυξανόμενο αριθμό οικονομικών αποφάσεων, οι δύο πιο σημαντικές είναι η αγορά και συντήρηση ενός σπιτιού και η προετοιμασία για συνταξιοδότηση. Όπως αποδεικνύεται από την περίπτωση των στεγαστικών δανείων, η κακή λήψη οικονομικών αποφάσεων φαίνεται να είναι ένα ιδιαίτερα διαδεδομένο φαινόμενο με σημαντικές συνέπειες που δημιουργούνται με την πάροδο του χρόνου και συχνά περνούν απαρατήρητες μέχρι ενός σημείου στην περίοδο της κρίσης. Για τους ιδιώτες, οι κακές αποταμιεύσεις και επενδυτικές αποφάσεις ενδέχεται να έχουν σοβαρές επιπτώσεις στη μακροπρόθεσμη χρηματοοικονομική ασφάλεια. Με τη μετάβαση στα συνταξιοδοτικά προγράμματα καθορισμένης εισφοράς και την αβεβαιότητα σχετικά με την κρατική Κοινωνική Ασφάλιση, τα νοικοκυριά καλούνται όλο και περισσότερο να αναλάβουν τον δικό τους οικονομικό σχεδιασμό για τη συνταξιοδότηση.¹⁶⁶

Κατά συνέπεια, οι αλλαγές στις αγορές προφανώς δεν επέφεραν βελτιώσεις στις οικονομικές γνώσεις, υποδηλώνοντας ότι το κέρδος στη γνώση των ανθρώπων μπορεί να περιορίζεται σε αυτό που μαθαίνουν από τις δικές τους οικονομικές εμπειρίες. Υπάρχουν επίσης σημαντικές διαφορές φύλου και ηλικίας στις οικονομικές γνώσεις που είναι κοινές σε όλες τις χώρες. Οι γυναίκες γνωρίζουν λιγότερα - και το αναγνωρίζουν - από τους άνδρες όσον αφορά στις οικονομικές γνώσεις. Οι περισσότεροι εργαζόμενοι, συμπεριλαμβανομένων των ηλικιωμένων, δεν έχουν προγραμματίσει ούτε καν έχουν σκεφτεί πολύ τη συνταξιοδότηση. Όσοι έχουν υπολογίσει πόσα χρήματα πρέπει να εξοικονομήσουν για τη συνταξιοδότησή τους φτάνουν στην ηλικία συνταξιοδότησης με τριπλάσιο πλούτο από εκείνους που δεν έκαναν τέτοιους υπολογισμούς. Ο προγραμματισμός συνταξιοδότησης μπορεί να ανιχνευθεί στον οικονομικό γραμματισμό,

¹⁶⁶ Hung, A., Parker, A. M. & Yoong, J. (2009). Defining and measuring financial literacy.

καθώς όσοι μπορούν να κάνουν απλούς υπολογισμούς, έχουν κατανόηση του πληθωρισμού και κατανοούν την έννοια της διαφοροποίησης κινδύνων, είναι πιο πιθανό να σχεδιάσουν τη συνταξιοδότησή τους. Επομένως, ο προγραμματισμός συνταξιοδότησης επηρεάζεται από τον οικονομικό γραμματισμό και όχι το αντίστροφο. Γίνεται σαφές ότι η χρηματοοικονομική παιδεία δεν αποτελεί δεδομένη συνθήκη, ακόμη και σε χώρες με ανεπτυγμένες χρηματοπιστωτικές αγορές. Πράγματι, καθώς η μακροπρόθεσμη μετατόπιση συνεχίζεται όσον αφορά στην ατομική ευθύνη για αποταμίευση συνταξιοδότησης, επενδύσεις και αποσύνθεση πλούτου μετά τη συνταξιοδότηση, είναι σημαντικό να αξιολογηθεί ποια προγράμματα μπορούν να βοηθήσουν καλύτερα τους ανθρώπους να λάβουν καλές οικονομικές αποφάσεις. Τέλος, για να είναι αποτελεσματικά, τα προγράμματα χρηματοοικονομικής εκπαίδευσης θα πρέπει να απευθύνονται σε διαφορετικές υποομάδες πληθυσμού. Συνολικά, σε όλο τον κόσμο, η οικονομική παιδεία είναι ζωτικής σημασίας για την οικονομική ευημερία.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Klapper, L., Lusardi, A. & Van Oudheusden, P. (2015). Financial literacy around the world. *World Bank. Washington DC: World Bank.*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**ΞΕΝΗ**

- Almenberg, J. & Widmark, O. (2011). Numeracy, financial literacy and participation in asset markets.
- Ambuehl, S., Bernheim, B. D. & Lusardi, A. (2014). *Effect of Financial Education on the Quality of Decision Making*. National Bureau of Economic Research.
- Anderson, C., Kent, J., Lyter, D. M., Siegenthaler, J. K. & Ward, J. (2000). Personal Finance and the Rush to Competence: Financial Literacy Education in the US. *Journal of Family and Consumer Sciences*, 107(2).
- Atkinson, A. & Messy, F. A. (2013). Promoting financial inclusion through financial education: OECD/INFE evidence, policies and practice.
- Balatti, J. (2007). “Financial literacy and social networks—what’s the connection?” Presentation at the Adult Learning Australia National Conference, Cairns.
- Banks, J. (2010). Cognitive function, financial literacy and financial outcomes at older ages: Introduction. *The Economic Journal*, 120(548), F357-F362.
- Beal, D. & Delpachitra, S. (2003). Financial literacy among Australian university students. *Economic Papers: A journal of applied economics and policy*, 22(1), 65-78.
- Becker, G. S. (1962). Investment in human capital: A theoretical analysis. *Journal of political economy*, 70(5, Part 2), 9-49.
- Borden, L. M., Lee, S. A., Serido, J. & Collins, D. (2008). Changing college students’ financial knowledge, attitudes, and behavior through seminar participation. *Journal of family and economic issues*, 29(1), 23-40.
- Bowen, C. F. (2002). Financial knowledge of teens and their parents. *Financial counseling and planning*, 13(2), 93-102.
- Bucher-Koenen, T., Lusardi, A., Alessie, R. & Van Rooij, M. (2017). How financially literate are women? An overview and new insights. *Journal of Consumer Affairs*, 51(2), 255-283.
- Carswell, A. T. (2009). Does housing counseling change consumer financial behaviors? Evidence from Philadelphia. *Journal of Family and Economic Issues*, 30(4), 339-356.

- Chen, H. & Volpe, R.P. (2002). "Gender differences in personal financial literacy among college students". *Financial Services Review*, 11, 289–307.
- Chen, H. & Volpe, R. P. (2002). Gender differences in personal financial literacy among college students. *Financial services review*, 11(3), 289-307.
- Cole, S. A., Sampson, T. A. & Zia, B. H. (2009). *Financial literacy, financial decisions, and the demand for financial services: evidence from India and Indonesia* (pp. 09-117). Cambridge, MA: Harvard Business School.
- Collins, J. M. (2007). Exploring the design of financial counseling for mortgage borrowers in default. *Journal of family and economic issues*, 28(2), 207-226.
- Collins, J. M. & Holden, K. C. (2014). Measuring the impacts of financial literacy: Challenges for community-based financial education. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 2014(141), 79-88.
- Courchane, M. & Zorn, P. (2005). Consumer literacy and creditworthiness. *Proceedings, Federal Reserve Bank of Chicago*, 3.
- Danes, S. M. & Haberman, H. (2007). Teen financial knowledge, self-efficacy, and behavior: A gendered view. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 18(2).
- Duflo, E. & Saez, E. (2004). Implications of pension plan features, information, and social interactions for retirement saving decisions. *Pension design and structure: New lessons from behavioral finance*, 137-153.
- Emmons, W. (2005). Consumer-Finance Myths and Other Obstacles to Financial Literacy. *St. Louis University Public Law Review*, 24: 335–362.
- European Commission. (2007). Survey of Financial Literacy Schemes in the EU27.
- Filipiak, U. & Walle, Y. M. (2015). *The financial literacy gender gap: A question of nature or nurture?* (No. 176). Discussion Papers.
- Flowers, B., Clow, J. E., Morton, J. S. & Schug, M. C. (2001). *Financial Fitness for Life* (Vol. 6). Council for Economic Educat.
- Garg, N. & Singh, S. (2018). Financial literacy among youth. *International journal of social economics*.
- Goldsmith, R. E. & Goldsmith, E. B. (2006). The effects of investment education on gender differences in financial knowledge. *Journal of Personal Finance*, 5(2), 55-69.

- Grable, J. E., Park, J. Y. & Joo, S. H. (2009). Explaining financial management behavior for Koreans living in the United States. *Journal of consumer affairs*, 43(1), 80-107.
- Griggs, D., Stafford-Smith, M., Gaffney, O., Rockström, J., Öhman, M. C., Shyamsundar, P., ... & Noble, I. (2013). Sustainable development goals for people and planet. *Nature*, 495(7441), 305-307.
- Gustman, A. L., Steinmeier, T. L. & Tabatabai, N. (2012). Financial knowledge and financial literacy at the household level. *American Economic Review*, 102(3), 309-13.
- Hasler, A. & Lusardi, A. (2017). The gender gap in financial literacy: A global perspective. *Global Financial Literacy Excellence Center, The George Washington University School of Business*.
- Hastings, J. S. & Tejada-Ashton, L. (2008). *Financial literacy, information, and demand elasticity: Survey and experimental evidence from Mexico* (No. w14538). National Bureau of Economic Research.
- Hastings, J. S., Madrian, B. C. & Skimmyhorn, W. L. (2012). Financial literacy, financial education and economic growth. *NBER Working Paper Series*, WP, 18412.
- Hastings, J. S., Madrian, B. C. & Skimmyhorn, W. L. (2012). Financial literacy, financial education and economic outcomes (No. w18412). *NBER Working Paper. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research*.
- Haynes-Bordas, R., Kiss, D. E. & Yilmazer, T. (2008). “Effectiveness of financial education on financial management behavior and account usage: Evidence from a “second chance” program.” *Journal of Family and Economic Issues*, 29(3), 362-390.
- Herd, P., Holden, K. & Su, Y. T. (2012). The links between early-life cognition and schooling and late-life financial knowledge. *Journal of Consumer Affairs*, 46(3), 411-435.
- Hilgert, M. A. & Hogarth, J. M. (2003). Household financial management: The connection between knowledge and behavior. *Federal Reserve Bulletin*.
- Hilgert, M. A., Hogarth, J. M. & Beverly, S. G. (2003). Household financial management: The connection between knowledge and behavior. *Fed. Res. Bull.*, 89, 309.

- Hill, R. R. & Perdue, G. (2008). A METHODOLOGICAL ISSUE IN THE MEASUREMENT OF FINANCIAL LITERACY. *Journal of Economics & Economic Education Research*, 9(2).
- Hung, A., Parker, A. M. & Yoong, J. (2009). Defining and measuring financial literacy.
- Hung, A., Yoong, J. & Brown, E. (2012). Empowering women through financial awareness and education.
- Hung, A., Yoong, J. & Brown, E. (2013). Women and Financial Literacy.
- Huston, S. J. (2010). Measuring financial literacy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 296-316.
- INFE, O. (2013). Women and Financial Literacy: Oecd/Infe Evidence. *Survey and Policy Responses*.
- Jappelli, T. (2010). Economic literacy: An international comparison. *The Economic Journal*, 120(548), F429-F451.
- Jariwala, H. (2014). To study the level of financial literacy and its impact on investment decision-an in-depth analysis of investors in Gujarat State.
- Jelley, H. M. (1958). *A measurement and interpretation of money management understandings of twelfth-grade students*. University of Cincinnati.
- Johnson, E. & Sherraden, M. S. (2007). From financial literacy to financial capability among youth. *J. Soc. & Soc. Welfare*, 34, 119.
- Jones, J. (2006). College students' knowledge and use of credit. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 16(2).
- Kempson, E. (2009). Framework for the development of financial literacy baseline surveys: A first international comparative analysis.
- Kim, J. (2001). Financial knowledge and subjective and objective financial well-being. *Consumer Interests Annual*, 47(1), 1-3.
- Kimiyaghalam, F. & Safari, M. (2015). Review papers on definition of financial literacy and its measurement. *SEGi Review*, 8, 81-94.

- Kirsch, I. S. & Kolstad, A. J. (2001). *Technical report and data file user's manual for the 1992 National Adult Literacy Survey*. US Department of Education, Office of Educational Research and Improvement, National Center for Education Statistics.
- Klapper, L., El-Zoghbi, M. & Hess, J. (2016). Achieving the sustainable development goals. *The role of financial inclusion*.
- Klapper, L., Lusardi, A. & Van Oudheusden, P. (2015). Financial literacy around the world. *World Bank. Washington DC: World Bank*.
- Klapper, L. F., Lusardi, A. & Panos, G. A. (2012). *Financial literacy and the financial crisis* (No. w17930). National Bureau of Economic Research.
- Kozup, J. & Hogarth, J. M. (2008). Financial literacy, public policy, and consumers' self-protection—More questions, fewer answers.
- Krechovská, M. (2015). Financial literacy as a path to sustainability.
- Lusardi, A. (2015). Financial literacy skills for the 21st century: Evidence from PISA. *Journal of consumer affairs*, 49(3), 639-659.
- Lusardi, A. & Mitchell, O. (2013). Financial literacy around the world. *Insights: Financial Capability*.
- Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2007). Baby boomer retirement security: The roles of planning, financial literacy, and housing wealth. *Journal of monetary Economics*, 54(1), 205-224.
- Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2007). Financial literacy and retirement planning: New evidence from the Rand American Life Panel. *Michigan Retirement Research Center Research Paper No. WP*, 157.
- Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2008). Planning and financial literacy: How do women fare? *American economic review*, 98(2), 413-17.
- Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2011). *Financial literacy and planning: Implications for retirement wellbeing* (No. w17078). National Bureau of Economic Research.

- Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2011). Financial literacy around the world: an overview. *Journal of pension economics & finance*, 10(4), 497-508.
- Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2011). *The outlook for financial literacy* (No. w17077). National Bureau of Economic Research.
- Lusardi, A. & Mitchell, O. S. (2014). The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *Journal of economic literature*, 52(1), 5-44.
- Lusardi, A., Mitchell, O. S. & Curto, V. (2010). Financial literacy among the young. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 358-380.
- Lusardi, A., Mitchell, O. S. & Curto, V. (2014). Financial literacy and financial sophistication in the older population. *Journal of pension economics & finance*, 13(4), 347-366.
- Lusardi, A. & Tufano, P. (2015). Debt literacy, financial experiences, and overindebtedness. *Journal of Pension Economics & Finance*, 14(4), 332-368.
- Mandell, L. (1997). Personal financial survey of high school seniors. *Jump start coalition for personal financial literacy*, 7.
- Mandell, L. (2006). Financial literacy: If it's so important, why isn't it improving? *Networks Financial Institute Policy Brief*, 08.
- Mandell, L. (2008). Financial literacy of high school students. In Handbook of consumer finance research. *Springer*. New York, 163-183.
- Mandell, L. & Hanson, K. O. (2009). The impact of financial education in high school and college on financial literacy and subsequent financial decision making. In *American Economic Association Meetings, San Francisco, CA* (Vol. 51, pp. 1-38).
- Manton, E. J., English, D. E., Avard, S. & Walker, J. (2006). What college freshmen admit to not knowing about personal finance. *Journal of College Teaching & Learning (TLC)*, 3(1).

- Marcolin, S. & Abraham, A. (2006). Financial literacy research: Current literature and future opportunities.
- Md, A. M. H. A. P. (2015). A comparison on financial literacy between welfare recipients and non-welfare recipients in Brunei. *International Journal of Social Economics*.
- Moore, D. (2003). Survey of financial literacy in Washington State: Knowledge, behavior. *Attitudes, and Experiences*, 10(2.1), 4729-4722.
- Müller, S. & Weber, M. (2010). Financial literacy and mutual fund investments: who buys actively managed funds? *Schmalenbach Business Review*, 62(2), 126-153.
- Noctor, M., Stoney, S. & Stradling, R. (1992). Financial literacy: a discussion of concepts and competences of financial literacy and opportunities for its introduction into young people's learning. *National Foundation for Educational Research*.
- OECD & Development Staff. (2005). *Improving financial literacy: Analysis of issues and policies*. Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Prete, A. L. (2013). Economic literacy, inequality, and financial development. *Economics Letters*, 118(1), 74-76.
- Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 276-295.
- Rhine, S. L. & Toussaint-Comeau, M. (2002). Adult preferences for the delivery of personal finance information. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 13(2), 11.
- Roberts, J. A. & Jones, E. (2001). Money attitudes, credit card use, and compulsive buying among American college students. *Journal of consumer affairs*, 35(2), 213-240.
- Romer, P. M. (1989). Human capital and growth: Theory and evidence.
- Schagen, S. & Lines, A. (1996). Financial literacy in adult life: a report to the Natwest Group Charitable Trust. *NFER*, 36-45.

- Scott, R. H., (2010). III. "Credit card ownership among American high school seniors: 1997-2008". *Journal of Family and Economic Issues*, 31(2), 151-160.
- Servon, L. J. & Kaestner, R. (2008). Consumer financial literacy and the impact of online banking on the financial behavior of lower-income bank customers. *Journal of consumer affairs*, 42(2), 271-305.
- Stango, V. & Zinman, J. (2007). *Fuzzy math and red ink: When the opportunity cost of consumption is not what it seems*. Working Paper, Dartmouth College.
- Stango, V. & Zinman, J. (2014). Limited and varying consumer attention: Evidence from shocks to the salience of bank overdraft fees. *The Review of Financial Studies*, 27(4), 990-1030.
- Stefanitsis, M., Fafaliou, I. & Hassid, J. (2013). Does financial knowledge in small-and medium-sized enterprises matter? An empirical survey for Greece. *International Journal of Economics and Business Research*, 5(1), 96-113.
- Stone, D. N., Wier, B. & Bryant, S. M. (2008). Reducing materialism through financial literacy. *The CPA Journal*, 78(2), 12-14.
- Van Rooij, M., Lusardi, A. & Alessie, R. (2011). Financial literacy and stock market participation. *Journal of Financial economics*, 101(2), 449-472.
- Volpe, R. P., Chen, H. & Pavlicko, J. J. (1996). Personal investment literacy among college students: A survey. *Financial Practice and Education*, 6(2), 86-94.
- Worthington, A. C. (2006). Predicting financial literacy in Australia.
- Wuttke, E., Seifried, J. & Schumann, S. (2016). *Economic competence and financial literacy of young adults: status and challenges*. Barbara Budrich.
- Zarcadoolas, C., Pleasant, A. & Greer, D. S. (2006). *Advancing health literacy: A framework for understanding and action*